

TVET BIH

JACANJE UPRAVLJANJA SISTEMA
tehničkog i stručnog
obrazovanja i obuke

Analiza stanja sektora tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke (TVET) u Bosni i Hercegovini

Finansira:

Implementira:

GOPA
WORLDWIDE CONSULTANTS

Projekat financira Vlada Švicarske.

Ova publikacija objavljena je u okviru projekta "Jačanje sistema srednjeg stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini", kojeg financira Vlada Švicarske, a sprovodi GOPA Worldwide Consultants u BiH. Sadržaj ove publikacije, kao i nalazi prikazani u njoj, ne odražavaju nužno stavove Vlade Švicarske.

Sarajevo 2024

SADRŽAJ

1	UVOD	5
2	IZVRŠNI SAŽETAK	7
3	METODOLOGIJA	9
4	KONTEKST	10
4.1	POZADINSKE INFORMACIJE	10
4.2	INSTITUCIJSKI I ZAKONODAVNI OKVIR TEHNIČKOG I STRUČNOG OBRAZOVANJA I OBUKE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	12
4.3	PREGLED STANJA NA TRŽIŠTU RADA	16
4.4	TEHNIČKO I STRUČNO OBRAZOVANJE I OBUKA U BROJKAMA.....	20
4.5	USKLADJIVANJE SA NAJVAŽNIJIM DIJELOVIMA POLITIKE TEHNIČKOG I STRUČNOG OBRAZOVANJA I OBUKE EVROPSKE UNIJE	29
5	STRUKTURA OKRUŽENJA ZA DUALNO STRUČNO OBRAZOVANJE I OBUKU – ANALIZA KLJUČNIH ELEMENATA	37
5.1	TRENTUTNE PRAKSE PODUČAVANJA I UČENJA I NASTAVNI PLAN I PROGRAM.....	37
5.2	UČENJE UTEMELJENO NA RADU I/ILI PRAKTIČNA NASTAVA U PODUZEĆU.....	41
5.3	POTICANJE UČEŠĆA POSLODAVACA U UČENJU UTEMELJENOM NA RADU.....	52
5.3.1	INSTITUCIJSKO OKRUŽENJE	52
5.3.2	PERSPEKTIVA POSLODAVACA.....	54
6	FINANSIRANJE STRUČNOG OBRAZOVANJA I OBUKE	58
7	OSIGURANJE KVALITETE U STRUČNOM OBRAZOVANJU I OBUCI	63
8	ZAKLJUČCI I PREPORUKE	67
8.1	ZAKLJUČCI	67
8.2	PREPORUKE	70
8.3	LISTA PRILOGA:	71
9	REFERENCE	72

AKRONIMI

APOSO	Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje
BAM	Bh. konvertibilna marka
BD	Brčko distrikt BiH
BIH	Bosna i Hercegovina
CEDEFOP	Evropski centar za razvoj stručnog obrazovanja i obuke
CG	Profesionalno usmjeravanje
COM	Vijeće ministara (Bosne i Hercegovine)
CVET	Kontinuirano stručno obrazovanje i obuka
DEP	Direkcija za ekonomsko planiranje
DIGCOMP	Evropski okvir digitalnih kompetencija
ECTS	Evropski sistem prenosa i prikupljanja bodova
EL	Poduzetničko učenje
ELES	Projekat koji finansira EU "Poduzetničko učenje u obrazovnim sistemima u Bosni i Hercegovini"
ENTRECOMP	Evropski okvir poduzetničkih kompetencija
EQF	Evropski kvalifikacijski okvir
EQAVET	Evropski okvir za osiguranje kvalitete
ESCO	Evropska klasifikacija vještina, kompetencija, kvalifikacija i zanimanja
ETF	Evropska fondacija za obuku
EUD	Delegacija Evropske unije
FBIH	Federacija Bosne i Hercegovine
HE	Visoko obrazovanje
HEI	Institucija visokog obrazovanja
HEA	Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete Bosne i Hercegovine
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH
ICT	Informacijske i komunikacijske tehnologije
IEA	Međunarodno udruženje za vrednovanje obrazovnih postignuća
ILO	Međunarodna organizacija rada
IPA	Instrument pretpristupne pomoći
IRPO	Institut za razvoj preduniverzitetskog obrazovanja
ISCED	Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja
ISCO	Međunarodna standardna klasifikacija zanimanja

IVET	Inicijalno stručno obrazovanje i obuka
KE	Ključni stručnjak/stručnjakinja
LLL	Cjeloživotno učenje
LCG	Profesionalno usmjeravanje u vezi sa cjeloživotnim učenjem
MOCA	Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine
MOES	Ministarstva obrazovanja
MOFTER	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa
NEET	Osobe koje nisu zaposlene, u obrazovnom sistemu ili sistemu obuke
PISA	Program za međunarodnu procjenu postignuća učenika
PSC	Upravni odbor projekta
QA	Osiguranje kvalitete
QF	Kvalifikacijski okvir
QFBIH	Kvalifikacijski okvir Bosne i Hercegovine
ODPS	Organizacijski razvojni planovi
OEAD	Austrijska agencija za međunarodnu mobilnost i saradnju u obrazovanju, nauci i istraživanju
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
RCF	Regionalni fond za izazove
RPL	Priznavanje prethodnog učenja
RS	Republika Srpska
SDC	Švicarska agencija za razvoj i saradnju
SDGS	Cilj(evi) održivog razvoja
SIGMA	Podrška poboljšanju uprave i upravljanja
SME	Mala i srednja poduzeća
STEM	Nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika
SVET	Jačanje tehničkog i stručnog obrazovanja
TCF	Okvir kompetencija za nastavnike i nastavnice
TVET	Tehničko i stručno obrazovanje i obuka
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj
VNFIL	Priznavanje i vrednovanje neformalnog i informalnog učenja
WB	Svjetska banka
WBL	Učenje utemeljeno na radu

RJEČNIK POJMOVA

Naukovanje ili šegrtovanje je znatno intenzivniji i u većoj mjeri strukturirani oblik učenja utemeljenog na radu sa redovnom naknadom, definiranim statusom zaposlenja i dužim trajanjem koje vodi do formalne obrazovne ili profesionalne kvalifikacije. Nadležne obrazovne vlasti u Bosni i Hercegovini nisu prepoznale ovaj oblik učenja utemeljenog na radu u zakonima o srednjem obrazovanju.

Dualno obrazovanje/stručno obrazovanje i obuka predstavlja njemački (austrijski) model učenja utemeljenog na radu u okviru kojeg se praktična nastava za učenike/učenice odvija u poduzeću, uz nadzor licenciranog mentora a troškove snose poslodavci. Učenik/učenica je odgovornost poduzeća koje omogućava praktičnu nastavu.

Dualno obrazovanje koje se primjenjuje u sistemima stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini predstavlja oblik učenja utemeljenog na radu koji podrazumijeva naizmjenično učenje u školi i poduzeću. Poduzeće preuzima obavezu pružanja praktične nastave učenicima/učenicama i vrednovanja njihovih postignuća.

Stažiranje je relativno nestrukturiran period neplaćenog radnog iskustva u poduzeću, a obavljaju ga obično svršeni učenici srednjeg/srednjeg stručnog obrazovanja i obuke koji žele steći radno iskustvo ili nezaposleni mladi registrirani u okviru aktivnih mjera zapošljavanja. U kontekstu Bosne i Hercegovine, status osoba sa završenom srednjom školom ili svih drugih nezaposlenih osoba je reguliran zakonima o radu u Republici Srpskoj, Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distriktu BiH. Neza-poslene osobe dobijaju naknadu od javnih službi za zapošljavanje, ukoliko su registrovane kao nezaposlene.

Praktična nastava u stručnom obrazovanju i obuci ili učenju utemeljenom na radu u Bosni i Hercegovini se organizira na temelju naizmjeničnog učenja u školi i poduzeću, lokalnim radionicama, laboratorijama, te u okviru ferijalne prakse, na što se primjenjuju odgovarajući zakoni o srednjem obrazovanju u Republici Srpskoj, kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distriktu BiH.

Učenje utemeljeno na radu opisuje strukturirane programe koji uključuju učenje kroz rad, što često vodi do kvalifikacije.

1 | UVOD

Svrha ove studije je pružiti ažurne informacije o analizi stanja tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke, naslanjajući se na predhodnu studiju koju je proveo KEK-CDC te na taj način doprinjeti izradi projekta Jačanje sistema tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini koji finansira Švicarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), a provodi GOPA, te identificirati stratešku orijentaciju i s tim povezane smjerove djelovanja.¹ Opći cilj projekta Jačanje sistema tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini² je:

5

Poboljšanje upravljanja tehničkim i stručnim obrazovanjem i obukom (prvenstveno na entitetskom i kantonalnom/županijskom nivou), pri čemu su odabrani odgovarajući akteri u stanju ispunjavati svoju ulogu i voditi promjene potrebne za dualno orijentiran sistem tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke na koordiniran način i u skladu sa njihovim planovima reformi. Oni posjeduju samopouzdanje i znanje za provođenje politika utemeljenih na dokazima u praktične promjene, uključujući i dugoročne promjene, uz finansijski stabilne sisteme tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke.

Cilj projekta će se postići na temelju slijedećih ishoda:

Rezultat 1: Odabrane (na osnovu posvećenosti) obrazovne vlasti iz cijele zemlje ispunjavaju svoje uloge i odgovornosti i predvode inkluzivne reforme dualnog tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke, uključujući finansiranje sistema, kako bi se politike provele u praksi.

Rezultat 2: Poduzeća aktivno sarađuju sa vlastima na reformama dualnog tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke.

1 U skladu sa Strateškim okvirom tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke i provedbenim planom Bosne i Hercegovine (2021.-2030.).

Analiza² je provedena u cilju procjene postojeće situacije sistema tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini i razvoja ključnih preporuka³ koje će biti osnova za izradu projektnog dokumenta relevantnog za fazu provedbe (2024. – 2028.).

Prateći dokument uz ovu studiju, Analiza interesnih strana, je izrađen u skladu sa projektnim ciljem i odgovarajućim ishodima i predstavlja strateški alat za projekat kojim se identificiraju sadašnje i buduće prilike za saradnju, kao i potencijalne interesne grupe i pojedinci (poduzeća) koji mogu biti zainteresirani za projekat. Mapa interesnih strana je izrađena u okviru konsultacijskog procesa, uz uvažavanje potreba i očekivanja interesnih strana i predstavljanje procjene sposobnosti različitih interesnih strana da utječu na projektne aktivnosti. Mapiranje ove vrste služi kao osnova za aktivno učešće zainteresiranih strana u projektnim aktivnostima, čime se doprinosi ključnom načelu teorije promjene “od projekta do procesa”, što opet dovodi do željenih promjena ili ishoda i osigurava osjećaj odgovornosti za održivost intervencija nakon projekta i održivost postignutih rezultata.

Kao dopuna Analizi situacije tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke, izrađena je i Politička i ekonomska analiza koja ima za cilj osiguranje temeljnog shvatanja konteksta analizirajući formalne i neformalne strukture i procese, vidljivih i skrivenih odnosa moći i dinamike između različitih interesnih strana u oblasti razvoja. Kao izraz promjene, dokument predviđa j pružiti nove uvide, nove smjerove i partnere, “teorija promjene” te polazne osnove za djelovanje koje pomaže da se intervencije prilagode promjenjivim uslovima (prilagođeno upravljanje), učinkovito upravlja rizicima i postižu bolji rezultati.

U skladu sa Smjernicama Švicarske agencije za razvoj i saradnju (SDC), ovaj dokument nastoji identificirati najbolje prakse u razvojnoj saradnji, osigurati lokalni kontekst i odgovornost lokalnih interesnih strana kao najrelevantniji element za uspjeh i održivost projektne intervencije, te na taj način, u okviru projekta doprinosi izgradnji procesa.

- 2 Ova analiza se temelji na nalazima pregleda postojeće literature, konsultacijama sa interesnim stranama i povratnim informacijama i prezentacijama interesnih strana tokom posjeta na terenu u periodu od januara do marta 2024.
- 3 Dalje djelovanje na osnovu prethodno provedene preliminarne studije (sastavni dio tenderske dokumentacije).

2 | IZVRŠNI SAŽETAK

Ovaj izvještaj daje ažurirane informacije o analizi situacije tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini nakon preliminarne studije koju je proveo KEK-CDC. Izvještaj ima za cilj dati doprinos izradi projekta Jačanje sistema tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini koji finansira Švicarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), a provodi GOPA. U okviru diskusije o identificiranim izazovima, koji su predstavljeni u tekstu ispod, strateškoj orijentaciji i smjerovima djelovanja u svrhu poboljšanja sistema tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini, doneseni su slijedeći zaključci:

- ④ Upravljačka struktura u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini je složena i uključuje 14 institucija na različitim administrativnim nivoima.
- ④ Sistem tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini se sastoji od mreže različitih obrazovnih sistema, a ne jedinstvenog sistema.
- ④ Koordinaciju obrazovanja širom zemlje prvenstveno vrši Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine na državnom nivou.
- ④ Obrazovne reforme u Bosni i Hercegovini su spore, a izazovi uključuju fragmentirano donošenje odluka, ograničene finansijske resurse i zastarjelu opremu.
- ④ Bez obzira na reforme, upravljanje tehničkim i stručnim obrazovanjem i obukom u Bosni i Hercegovini ostaje fragmentirano, što sprečava učinkovitu izradu politika i koordinaciju.

Na osnovu detaljne prezentacije analize situacije institucijskog i zakonskog okvira tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke, tržišta rada, dostupnih statističkih podataka, okruženja, praksi i okvira za dualno stručno obrazovanje i obuku su date slijedeće preporuke:

- ④ Izrada politika utemeljenih na dokazima (EBPM) u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci u cilju usklađivanja

obrazovanja sa potrebama tržišta rada i ekonomskim trendovima.

- ④ Promoviranje angažmana interesnih strana uključivanjem udruženja poslodavaca i predstavnika industrije u izradu politika i nastavnih planova i programa u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci.
- ④ Podsticanje javno-privatnog dijaloga u oblasti tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u svrhu jače saradnje između interesnih strana na makro, mezo i mikro nivou.
- ④ Jačanje mehanizama osiguranja kvalitete provedbom okvira koji je usklađen sa načelima Evropskog okvira za osiguranje kvalitete i uspostavljanje jakog sistema praćenja i evaluacije.
- ④ Sistematična provedba učenja utemeljenog na radu (WBL) i dualnog tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u cijeloj zemlji na temelju poboljšanja propisa, pružanja poticaja za učešće i izrade inovativnih finansijskih instrumenata.
- ④ Usklađivanje tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke sa potrebama tržišta rada i tehnološkim trendovima, uz fokus na ažuriranje nastavnih planova i programa, pružanje stalnog stručnog usavršavanja za nastavnike/nastavnice i integraciju digitalnih vještina i vještina zelene tranzicije.

Ove preporuke imaju za cilj rješavanje izazova sa kojima se suočava fragmentiran sistem tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini i stvaranje osnove za učinkovitije upravljanje, veću relevantnost i bolju kvalitetu stručnog obrazovanja i obuke.⁴

3 | METODOLOGIJA

Tokom rada na ovoj studiji, projektni tim je primjenjivao različite metode prikupljanja podataka i relevantnih informacija u periodu od januara do marta 2024. godine. Korištene su slijedeće metode:

- 🔊 Pregled dokumentacije: Svi relevantni dokumenti koji se odnose na sektor tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke na nivou Bosne i Hercegovine, zakoni i podzakonski akti, propisi i smjernice na nivou administrativnih jedinica, strategije, studije, projektni dokumenti, itd. Također su uzeti u obzir instrumenti i alati vezani za provedbu dualnog stručnog obrazovanja i obuke;
- 🔊 Polustrukturirani intervjui: Provedeno je ukupno 53 online intervjua i intervjua uz lično prisustvo sa 92 osobe koje predstavljaju različite interesne strane u okviru potražnje i ponude u sektoru tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke⁵;
- 🔊 Konsultacijske radionice u svrhu planiranja:
 - 🔊 Osoblje Ministarstva civilnih poslova BiH – 23. februar 2024.⁶;
 - 🔊 Osoblje Ministarstva obrazovanja Zapadnohercegovačkog kantona – 14. februar 2024. (izražavanje potreba za mogućom podrškom, obavezivanjem i saradnjom)⁷;
- 🔊 Posmatranje učesnika:
 - 🔊 Dan partnera Ambasade Švicarske – 12. decembar 2023.;
 - 🔊 Neformalni koordinacijski sastanak donatora – 23. februar 2024.
- 🔊 Statistički podaci: Javno dostupni sekundarni podaci o obrazovanju⁸ i direktnim stranim investicijama u BiH su analizirani u slučajevima kada je to bilo primjenjivo.

5 Prilog 4.

6 Ibid.

7 Prilog 5.

8 Statistički podaci Bosne i Hercegovine i različiti relevantni izvori Evropske unije i međunarodni izvori.

4 | KONTEKST

4.1 POZADINSKE INFORMACIJE

10

Bosna i Hercegovina ima četiri nivoa vlasti, državni, entitetski, kantonalni i općinski. Sastoji se od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), Republike Srpske (RS), te odvojenog Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (BD BiH). Federacija Bosne i Hercegovine se sastoji od deset kantona/županija, a svaki od njih ima vlastiti ustav, zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Republika Srpska ima jedan nivo lokalne samouprave sa 57 općina, a svaka ima isključive i zajedničke nadležnosti. U Federaciji Bosne i Hercegovine postoji ukupno jedanaest nivoa, izvršnih i zakonodavnih vlasti (10 kantonalnih i jedna entitetska). Kantoni su podijeljeni u 79 općina i gradova koji predstavljaju jedinice lokalne samouprave sa vlastitom izvršnom i zakonodavnom vlašću. Brčko distrikt Bosne i Hercegovine je kondominij oba entiteta, ali nijedan od njih ne upravlja njime. Državno zakonodavstvo je direktno primjenjivo u Brčko distriktu BiH, a njegove nadležnosti su skoro iste kao i nadležnosti entiteta.

Obrazovni sektor u Bosni i Hercegovini je definiran Ustavom BiH, ustavima entiteta, kantona/županija i Statutom Brčko distrikta BiH, koji reguliraju zakonske nadležnosti u oblasti obrazovanja. Stoga postoji 12 institucija nadležnih za obrazovanje, uključujući Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske, 10 kantonalnih ministarstava obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Odjel za obrazovanje Brčko distrikta BiH. Republika Srpska ima centraliziranu vlast i jedno ministarstvo obrazovanja. U Federaciji Bosne i Hercegovine, svaki kanton ima vlastito ministarstvo obrazovanja, dok Ministarstvo obrazovanja i nauke Federacije Bosne i Hercegovine ima samo koordinirajuću ulogu. Brčko distrikt BiH ima vlastiti Odjel za obrazovanje. Na državnom nivou, Ministarstvo civilnih poslova BiH koordinira aktivnosti svih obrazovnih institucija u Bosni i Hercegovini i ima odgovornost za provedbu koordinacije aktivnosti, usklađivanje planova entitetskih tijela, kao i definiranje strategija na međunarodnom nivou, uključujući obrazovne strategije. Na državnom nivou također postoji Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete (HEA),

Slika 1. Administrativne jedinice u Bosni i Hercegovini
Izvor: Preliminarna studija 2022.

Centar za informiranje i priznavanje dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja (CIP) i Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (APOSO).

Bosna i Hercegovina je zemlja kandidat za članstvo u Evropskoj uniji od decembra 2022. i ima za cilj postepeno usklađivanje svog sistema stručnog obrazovanja i obuke (VET) sa standardima EU. Nadležne obrazovne vlasti su se obavezale na provedbu "Zaključaka iz Rige" u oblasti stručnog obrazovanja i obuke, koji naglašavaju promoviranje učenja utemeljenog na radu (WBL) u svim njegovim oblicima (Deklaracija iz Rige, 2015.). Ministarstvo civilnih poslova je izradilo strateški dokument (Vijeće ministara, 2021.) kojim se osigurava okvir za uključivanje Zaključaka iz Rige o učenju utemeljenom na radu u inicijalno i kontinuirano stručno obrazovanje i obuku (u daljem tekstu "Zaključci iz Rige Bosne i Hercegovine"). U njemu se daje pregled različitih oblika učenja utemeljenog na radu za Bosnu i Hercegovinu, uključujući i akcione planove za njihovu provedbu u pet prioriternih područja.

Iako kreatori politika u zemlji nastoje osigurati visokokvalitetno obrazovanje koje ispunjava potrebe tržišta rada (Vijeće ministara, 2021.), a ministarstva obrazovanja nastoje provesti reforme učenja utemeljenog na radu, tokom istraživačkog perioda u okviru ove studije je uočeno da podrška drugih ministarstava zahtijeva dodatna poboljšanja. S druge strane,

također postoje pozitivni primjeri učešća lokalnih zajednica u upravljanju učenjem utemeljenim na radu, izradi nastavnih planova i programa, osiguravanju finansijskih poticaja za poslodavce i učenike/učenice i pružanju prilika za praktičnu nastavu za učenike (npr. Bosanska Krupa, Sanski Most, Cazin i Bihać). Ipak, profesionalni kapacitet osoblja na vodećim pozicijama zahtijeva dodatni razvoj. Složenost upravljanja u obrazovanju dovodi do postojanja više od 70 dokumenata obrazovnih politika, uključujući okvirne zakone, strategije, zakonodavstvo i smjernice.⁹ **Složena upravljačka struktura zemlje predstavlja izazov za učinkovit i koordiniran odgovor institucija u sektoru obrazovanja/tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke i zapošljavanja.** Saradnja između ključnih aktera u sektoru obrazovanja/tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke je pretežno ad hoc saradnja i najvećim dijelom se odvija na entitetskom i lokalnom nivou.

12

4.2 INSTITUCIJSKI I ZAKONODAVNI OKVIR TEHNIČKOG I STRUČNOG OBRAZOVANJA I OBUKE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sektor obrazovanja/tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke je isključiva nadležnost entiteta Republike Srpske, kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distrikta BiH, u skladu sa njihovim ustavima i zakonima. Svaka od ovih četrnaest administrativnih jedinica ima svoje vlastito ministarstvo obrazovanja,¹⁰ zakone o obrazovanju i budžet za obrazovanje. Na državnom nivou, Ministarstvo civilnih poslova BiH je odgovorno za cjelokupnu koordinaciju obrazovanja širom Bosne i Hercegovine, uključujući i saradnju na međunarodnom planu.

Obrazovni sistem je u skladu sa ustavnom strukturom Bosne i Hercegovine kao zemlje sa dva entiteta i Brčko distriktom BiH. Nadležnost za obrazovanje imaju Republika Srpska, deset kantona/županija u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distrikt BiH. Obrazovanje se odvija na tri jezika u službenoj upotrebi i u skladu sa tri nastavna plana i programa. Bosna i Hercegovina ima status zemlje kandidata za članstvo u Evropskoj uniji od 15. decembra 2022., a Evropska komisija je 08. novembra 2023. preporučila otvaranje pregovora o pristupanju pod uslovom da zemlja ispuni određene kriterije.¹¹

9 ETF (2020.), Bosna i Hercegovina: Ključna kretanja vezana za politike obrazovanja, obuke i zapošljavanja u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/document/Country%20Fiche%202020%20Bosnia%20and%20Herzegovina%20Education%20Training%20and%20Employment%20Developments_0.pdf

10 Uključujući TVET.

11 https://commission.europa.eu/news/enlargement-commission-recommends-starting-accession-negotiations-ukraine-moldova-bosnia-and-2023-11-08_en

Tabela 1. Broj učenika/učenica u srednjim školama u FBiH po kantonima – 2022./2023.

Unsko-sanski kanton	6,792
Posavski kanton	805
Tuzlanski kanton	14,078
Zeničko-dobojski kanton	11,778
Bosansko-podrinjski kanton	720
Srednjobosanski kanton	8,826
Hercegovačko-neretvanski kanton	7,235
Zapadnohercegovački kanton	3,262
Sarajevski kanton	15,095
Kanton 10	1,824

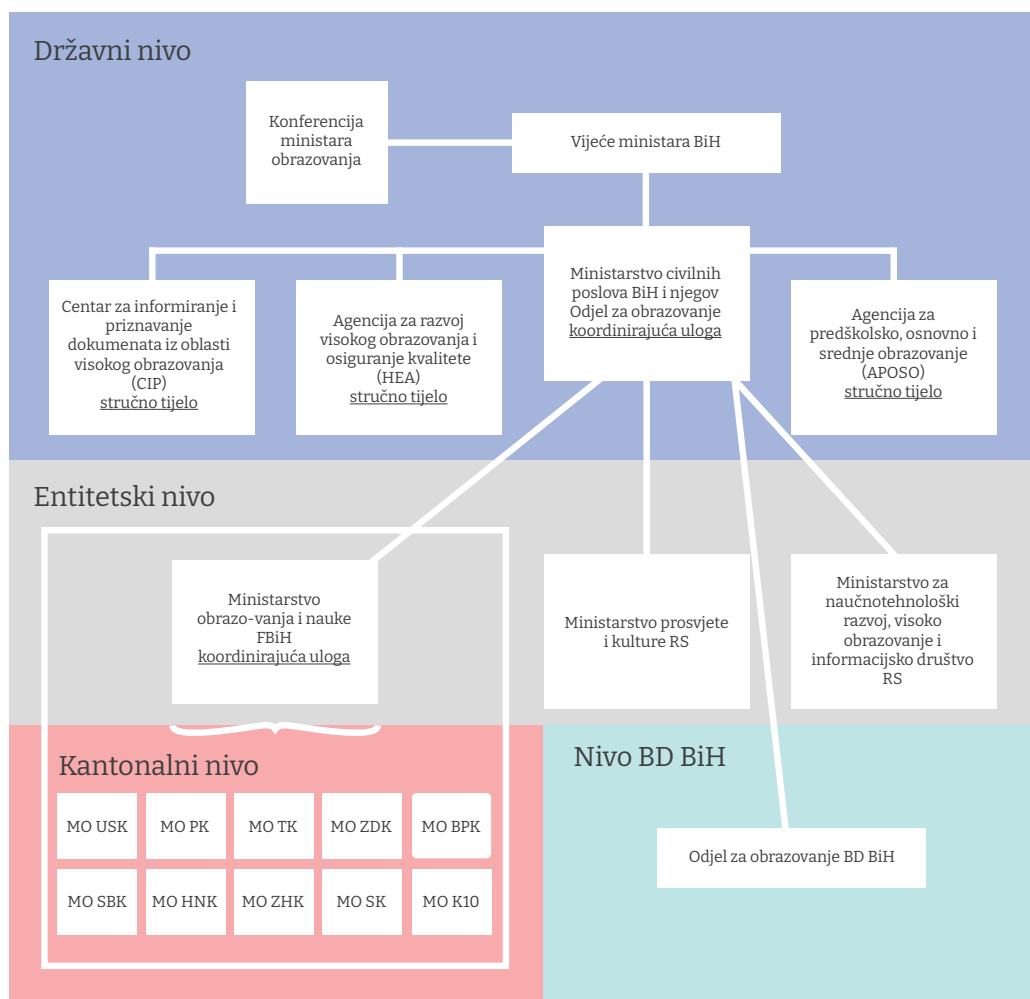
Izvor: Zavod za statistiku FBiH, prvi rezultati, srednje obrazovanje u FBiH, školska godina 202./2023.
– prvi rezultati, Sarajevo, 2022, s. 2.

Ministarstvo civilnih poslova BiH je 2008. godine u skladu sa svojim nadležnostima počelo sa usvajanjem Okvirnog zakona o stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini na državnom nivou. Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje je uspostavljena na osnovu usvojenog okvirnog zakona na državnom nivou. Napredak po pitanju obrazovnih reformi u Bosni i Hercegovini je općenito spor. To je posebno očigledno kada se u obzir uzmu pitanja za koja je nadležan državni nivo: kvalifikacijski okvir, osiguranje kvalitete i akreditacija, planiranje upisnih politika u skladu sa potrebama tržišta rada, razvoj poduzetničkih, digitalnih i zelenih kompetencija u kontekstu odsustva strateškog okvira za razvoj ljudskih resursa, slabi finansijski resursi, zastarjela oprema, posebno u stručnim školama, učenje utemeljeno na radu za obuku nastavnika i stručnih škola, stručno obrazovanje i obuka i univerziteti, itd. Izrada kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini je u ranoj fazi i zahtijeva daljnju rad, , revidiranje, izradu i usvajanje novog Akcionog plana, s obzirom da prethodni nikada nije bio funkcionalan. Ohrabrujući razvoj događaja je nedavno ponovno uspostavljanje radne grupe za dalju izradu kvalifikacijskog okvira od strane Ministarstva civilnih poslova BiH. Radna grupa je prvi sastanak održala u oktobru 2023., a drugi u decembru 2023. Sve odgovorne obrazovne vlasti i njihovi partneri su imenovali članove radne grupe. "Ovo je jedan od prioriteta za budući razvoj obrazovnih sistema u Bosni i Hercegovini."¹²

12 Izjava data tokom misije za utvrđivanje činjenica – sastanak sa predstavnicima Ministarstva civilnih poslova BiH 22. januara 2024.

Ministarstvo civilnih poslova je na iniciralo aktivnosti vezane za strateški dokument "Poboljšanje kvaliteta i relevantnosti stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini u svjetlu zaključaka iz Rige – za period 2021.-2030."¹³, međutim, njegova provedba je još uvijek u ranoj fazi. Strukturiran proces provedbe i praćenja strateškog dokumenta još uvijek ne postoji. Procjena njegove provedbe se razlikuje – od odsustva primjetnog napretka

14

Slika 2. Slika 2. Upravljačka struktura u oblasti tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke

- 13 Oblasni prioritetnog djelovanja određene u dokumentu su (i) promoviranje učenja utemeljenog na radu i osiguravanje njegove privlačnosti za poduzeća i učenike/učenice, (ii) uključivanje socijalnih partnera u izradu politika učenja utemeljenog na radu (pri čemu se socijalni partneri definiraju kao poslodavci i škole, bez pominjanja države ili sindikata), (iii) podrška provedbi učenja utemeljenog na radu (npr. kako provesti učenje utemeljeno na radu uključivanjem tripartitnih savjetodavnih vijeća, mentora, privrednih komora i kako definirati ishode učenja i metode vrednovanja) (iv) osiguravanje finansija za učenje utemeljeno na radu.

do ograničenog napretka u određenim dijelovima zemlje;¹⁴ međutim, čini se da su svi relevantni administrativni nivoi (10 kantona/županija u FBiH, RS i BD BiH) izradili svoje pojedinačne prioritete na osnovu pomenute politike na razini Bosne i Hercegovine i počeli sa izradom odgovarajućih dokumenata. Navedeni dokumenti, kada budu razvijeni, omogućit će intervencije u cilju poboljšanja cjelokupnog upravljanja tehničkim i stručnim obrazovanjem i obukom u zemlji. Glavni izazov za aktivnosti u oblasti tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini je fragmentiran proces donošenja odluka i finansiranja uslijed velikog broja nivoa vlasti i decentraliziranog upravljanja.

Složeno političko okruženje također utiče na sveukupne troškove. Iako bi trebao biti u središtu politika tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke i tržišta rada, socijalni dijalog zahtijeva dodatnu institucionalizaciju. Socijalni dijalog na nivou Bosne i Hercegovine ne postoji, dok je prisutan na nivou entiteta, Brčko distrikta BiH i u određenim kantonima FBiH. Aktivnosti ekonomsko-socijalnih vijeća, socijalni dijalog i socijalni partneri su dio entitetskih ustava i relevantnih zakona. Nadalje, provedba Programa ekonomskih reformi¹⁵ ne sadrži dovoljno kredibilne mjere na centralnom nivou kako bi se riješili glavni izazovi. Strukturirani dijalog zahtijeva jaku podršku i dalji razvoj.

15

Iako su učenje utemeljeno na radu (WBL) i dualno stručno obrazovanje i obuka navedeni u politikama, njihova primjena je još uvijek u ranoj fazi. Na primjer, prioriteti učenja utemeljenog na radu u Bosni i Hercegovini su sadržani u strateškom dokumentu Bosne i Hercegovine (prioritet br. 1). U dokumentu se navodi da su Republika Srpska, kantoni/županije Federacije Bosne i Hercegovine i Brčko distrikt BiH spremni da promoviraju učenje utemeljeno na radu u skladu sa potrebama učenika i poduzeća, povećavaju učešće socijalnih partnera u planiranju i upravljanju, moderniziraju nastavne planove i programe zajedno sa socijalnim partnerima, poboljšaju ugovorne aranžmane i finansijske doprinose i osiguraju akreditaciju poduzeća. Dokument daje pregled različitih oblika učenja utemeljenog na radu u Bosni i Hercegovini, uključujući akcione planove za njihovu provedbu. Najučestaliji oblik učenja utemeljenog na radu ili "praktična nastava" se realizira prvenstveno u školi, gdje određeni učenici provode jedan do tri dana sedmično u poduzeću, a ostatak praktične i teoretske nastave pohađaju u stručnim školama. Dostupni su i drugi oblici, kao što su virtuelna poduzeća u školama i ferijalna praksa.

14 Procjena misije za utvrđivanje činjenica koja je održana tokom januara i februara 2024.

15 Program ekonomskih reformi BiH 2023.-2025. (ERP BiH 2023.-2025.)

Studija praćenja učenika sa završenim stručnim školama iz 2018. godine je pokazala da je samo polovina (51%) zaposlenih maturanata stručnih škola radilo na poslovima koji su odgovarali njihovom obrazovanju (GIZ, 2018.). Međutim, stručno obrazovanje, ukoliko je pravilno organizirano, može povećati znanje, vještine i kompetencije učenika, zadovoljiti potrebe poslodavaca i olakšati prelazak sa obrazovanja u svijet rada.

Zahvaljujući podršci donatorskih organizacija, promovira se oblik učenja utemeljenog na radu poznat kao "dualno stručno obrazovanje i obuka", ali je i ovaj model u ranoj fazi provedbe u Bosni i Hercegovini. Dualno stručno obrazovanje i obuka u ovoj fazi je regulirano samo u okviru Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju Republike Srpske, a eksperimentalna faza je počela u određenim zanimanjima u saradnji sa poduzećima i Privrednom komorom Republike Srpske. Dualno stručno obrazovanje i obuka je regulirano ugovorom i slijedi puni ciklus učenja za registrirano zanimanje i vodi do priznate kvalifikacije. U drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, primjena dualnog stručnog obrazovanja i obuke je još uvijek na čekanju ili u pripremnjoj fazi.¹⁶ Analiza zakonodavnih okvira i pozitivnih pravnih propisa u Federaciji Bosne i Hercegovine koji reguliraju određena pitanja važna za provedbu praktične obuke i ferijalne prakse u poduzećima je pokazala da su oni neujednačeni, pri čemu se nadležnosti FBiH i kantona preklapaju, a to opet ima direktan ili indirektan utjecaj na postignuća učenika tokom praktične nastave u poduzećima. Trenutni propisi samo dijelom ili nikako ne reguliraju brojna pitanja relevantna za provedbu praktične nastave, što dovodi do ozbiljnih prepreka za poslodavce uključene u ovaj proces i osobe zainteresirane za organizaciju praktične nastave i/ili ferijalne prakse bez kršenja zakona. U prilogu 2 ove studije je sadržana prezentacija identificiranih zakona i podzakonskih akata, kao i prepreka za provedbu praktične nastave i ferijalne prakse u poduzećima.

4.3 PREGLED STANJA NA TRŽIŠTU RADA

Iako je ostvaren određeni napredak, Bosna i Hercegovina zaostaje za drugim zemljama regije po pitanju usvajanja i provedbe politika učenja utemeljenog na radu (OECD, 2018.; OECD 2021.; OECD 2022.¹⁷; ETF Torinski proces 2024.), a od usvajanja gore opisanog strateškog dokumenta od strane Vijeća ministara BiH, ostvaren je mali dalji napredak po pitanju osiguravanja relevantnosti stručnog obrazovanja za tržište rada.

16 U određenim kantonima, podzakonski akti reguliraju elemente učenja utemeljenog na radu/ dualnog stručnog obrazovanja i obuke (rana faza).

17 Poglavlje Izvještaja OECD-a o konkurentnosti obrazovanja i obuke pokazuje da je Bosna i Hercegovina ostvarila najlošiji rezultat od zemalja Zapadnog Balkana po pitanju mjerenja provedbe učenja utemeljenog na radu, sa indeksom od 2,0 u odnosu na prosjek od 2,9 u regiji (na skali od 1 do 5) (OECD, 2021: Tabela 10.5).

Maturanti stručnih škola stoga često imaju poteškoće pri pronalasku zaposlenja, nedostaju im prilagođeni programi kako bi stekli vještine koje ne posjeduju i nemaju pristup finansijama kako bi započeli vlastiti biznis. Politike za pomoć pri tranziciji sa obrazovanja u svijet rada su imale mali učinak. Iako Federacija Bosne i Hercegovine podržava mlade pri pronalasku prvog zaposlenja, uz mjere za olakšavanje prelaska sa obrazovanja u svijet rada (Evropska komisija, 2022a: 257), skoro četvrtina (23%) učenika stručnog obrazovanja pohađaju škole koje ne pružaju nikakav oblik profesionalnog usmjeravanja (OECD, 2019.).¹⁸ Sve to je dovelo do visokih stopa nezaposlenosti mladih. U slučaju mladih starosne dobi od 15 do 24 godine, stopa nezaposlenosti je 2022. godine iznosila 35,1%, dok skoro jedna petina mladih (18,6% žena i 17,7% muškaraca) ove starosne dobi nije bila zaposlena, nije se obrazovala ili pohađala obuku.¹⁹ Uzevši u obzir cjelokupnu radnu snagu, tri četvrtine (76%) nezaposlenih osoba su dugoročno nezaposlene osobe zbog djelomičnog odsustva odgovarajućih vještina, dok je veliki dio radno sposobnog stanovništva neaktivan, uključujući brojne niskokvalificirane radnice i radnike iznad 40 godina starosti.

Tokom prvih osam mjeseci 2023. godine, stopa zaposlenosti je bila 1,3% viša u odnosu na prethodnu godinu, dok se stopa nezaposlenosti prema anketi o radnoj snazi smanjila na 13,1% sredinom 2023. godine u odnosu na 15,7% godinu ranije. Glavni sektori u kojima su otvarana nova radna mjesta su bili trgovina i turizam. Sporadični dokazi ukazuju na stalni odlazak kvalificirane radne snage, što počinje da dovodi do nedostatka radne snage u određenim sektorima, kao što je građevinski sektor. To bi moglo doprinijeti daljem pritisku na plaće a izvan rasta produktivnosti, što će usporiti konkurentnost zemlje. Tokom perioda obuhvaćenog projekcijom je predviđen nastavak rasta zapošljavanja. Također se očekuje da će se nezaposlenost dodatno smanjiti, iako bi značajan udio strukturne nezaposlenosti mogao utjecati na obim takvog smanjenja.²⁰

Prema podacima predstavljenim u zadnjoj Anketi o radnoj snazi (treći kvartal 2023.), stopa nezaposlenosti mladih (podaci razdvojeni prema spolu) ukazuje na slijedeće trendove:

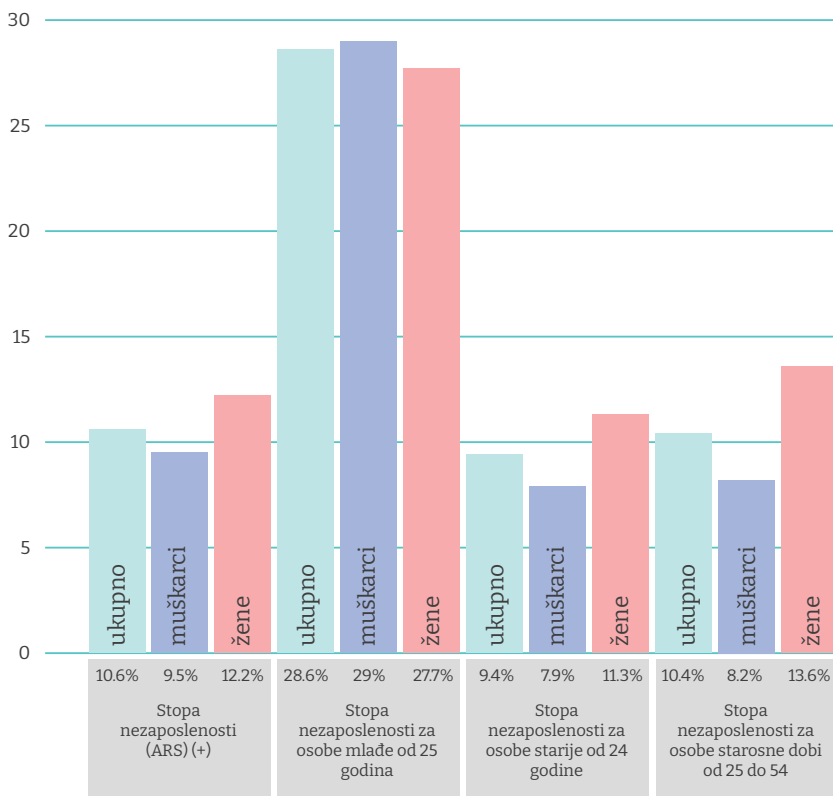
18 Ovi podaci se mogu pronaći online u OECD-ovoj Bazi podataka PISA istraživanja iz 2018. godine, Tabela II.B1.6.9.

19 Izvor podataka je Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, dostupan na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2024/FAM_00_2023_TB_1_BS.pdf

20 Najnoviji Izvještaj EU – Ekonomska prognoza za 2023.

https://ec.europa.eu/economy_finance/forecasts/2023/autumn/autumn_forecast-2023_ba_en.pdf

18

Grafikon 1. Anketa o radnoj snazi – Stopa nezaposlenosti u trećem kvartalu 2023.

Izvor: Anketa o radnoj snazi, treći kvartal 2023.*

Bez obzira na napredak ostvaren po pitanju rasta zapošljavanja, u slučaju mladih ljudi, a posebno mladih žena, nezaposlenost i neaktivnost su i dalje veliki. Većina mladih osoba ima privremene ili netipične²¹ poslove ili su dio sive ekonomije. Nedostatak vještina, radnog iskustva i usluga podrške za nezaposlene mlade, kao i nedostatak pristupa finansijskim sredstvima, profesionalnog usmjeravanja i promocije poduzetništva i samozapošljavanja predstavljaju glavne prepreke i razloge za visoku stopu nezaposlenosti među mladima. Usprkos nedavnom trendu smanjenja nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini, nezaposlenost i dalje ima nesrazmjeran učinak na mlade ljude. Mladi koji žive u ruralnim područjima imaju niska primanja, mnogi od njih su dugoročno nezaposleni, te su posebno pogođeni nezaposlenošću i malim izgledima za zapošljavanje u bliskoj budućnosti. Negativni trendovi (migracija, posebno u slučaju mladih, neusklađenost između potreba tržišta rada i potreba privrede) i manje prilika za zapošljavanje predstavljaju glavne prepreke za rast i konkurentnost.

21 Neusklađenost vještina

Nedostatak vještina predstavlja značajne prepreke za poduzeća. Prema anketi koju je provela Svjetska banka 2019. godine²², 45,4% poslodavaca u Bosni i Hercegovini smatra da je neadekvatno obrazovana radna snaga umjerena, velika ili vrlo velika prepreka za njihove poslovne djelatnosti, što je čini četvrtim od prvih deset ograničenja poslovnog okruženja.²³ To je posebno veliko ograničenje u slučaju srednjih poduzeća. Ovaj podatak se može povezati sa rezultatima PISA procjene Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) da obrazovni sistem ne uspijeva osigurati adekvatno obrazovanu radnu snagu za tržište rada, pri čemu više od polovine (54%) petnaestogodišnjih učenika postiže ispodprosječne rezultate u oblasti čitanja, baš kao i 58% njih u matematici i 57% u nauci (u odnosu na 23%, 23% i 22% u Evropskoj uniji) (ETF, 2022a). Poslodavci navode da su poznavanje stranih jezika, digitalne i IT vještine, te meke vještine²⁴ koje su potrebne u poslovnom okruženju posebno slabe (ETF, 2023.). Kao odgovor na ovakav nedostatak vještina i znanja, skoro dvije petine (38%) poslodavaca u zemlji moraju pružati formalnu obuku svojim uposlenicima (Svjetska banka, 2019.). Poslodavci također navode značajnu neusklađenost postojećih i potrebnih vještina. Na primjer, anketa iz 2018. godine je pokazala da je samo polovina (51%) zaposlenih učenika sa završenim stručnim školama radila na poslovima koji su odgovarali njihovom obrazovanju (GIZ, 2018.). Dio razloga za neusklađenost vještina je neadekvatna povezanost sistema stručnog obrazovanja i poslovnog sektora i nedostatak prilika za učenje utemeljeno na radu za učenike i odrasle nezaposlene osobe sa zastarjelim vještinama (Evropska komisija, 2022a). Kao posljedica navedenog, došlo je do velike emigracije osoba sa srednjom stručnom spremom u periodu od 2011. do 2019. godine u potrazi za odgovarajućim zaposlenjem, što je dovelo do nedostatka radne snage sa odgovarajućim vještinama čak i u kontekstu velike nezaposlenosti (Efendić, 2021.).

Imajući u vidu sve gore navedene činjenice, reforma sistema stručnog obrazovanja i obuke u cilju njegovog boljeg prilagođavanja potrebama tržišta rada predstavlja jedan od srednjeročnih ciljeva Programa ekonomskih reformi Bosne i Hercegovine za 2022. godinu. Međutim, prema Evropskoj komisiji (2022a), napredak u oblasti reformi u cilju promocije cjeloživotnog učenja je razočaravajući, iako je Republika Srpska usvojila zakonodavstvo koje predviđa zastupljenost poslodavaca u upravnim odborima javnih univerziteta, čime dobijaju priliku da utječu na prakse učenja utemeljenog na radu u sektoru visokog obrazovanja. Ostale

22 Najnoviji dostupni i ponovo potvrđeni podaci na temelju istraživanja projektnog tima u periodu od januara do marta 2024.

23 Izračunato na temelju Ankete o poduzećima koju je provela Svjetska banka 2019. godine i ponovo potvrđeno u okviru istraživanja projektnog tima u periodu od januara do marta 2024.

24 U skladu sa Okvirom ključnih kompetencija Evropske unije.

relevantne inicijative uključuju pružanje usluga stručnog savjetovanja učenicima, razvoj lokalnih vijeća za obrazovanje i zapošljavanje i izradu programa stažiranja za učenike (Evropska komisija, 2022a). Program ekonomskih reformi za 2023. godinu prepoznaje "potrebu za programskim aktivnostima u cilju pružanja podrške programima obrazovanja odraslih" (DEP, 2023: 156). U njemu se predlaže pružanje podrške stručnim školama i institucijama visokog obrazovanja kako bi ponudile programe obuke, stručnog usavršavanja i razvoja za odrasle, sa fokusom na žene, a pored toga i razvile smjernice u oblasti obrazovanja odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja u skladu sa standardima Evropske unije.

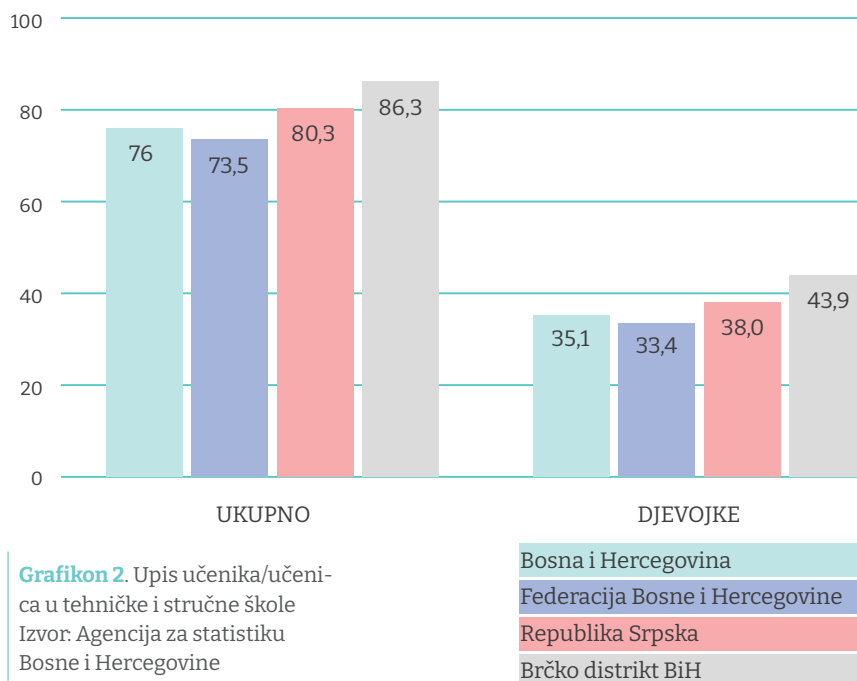
20

Tehničko i stručno obrazovanje i obuka u Bosni i Hercegovini je sastavni dio obrazovnog sistema i osigurava kvalifikacije potrebne na tržištu rada. Problem predstavlja usklađivanje tehničkog i stručnog obrazovanja sa ekonomskim rastom i razvojem u kontekstu stalno promjenjive Industrije 4.0 te novih tehnoloških ciklusa. Mada se stručno obrazovanje i obuka definira kao prioritet, ne postoji potpuno funkcioniranje sistema uz još dodatne postojeće nedostatak struktuirane ekonomije: kao na primjer strukturirani dijalog između privrede i dijalog u sektoru stručnog obrazovanja i obuke (na svim nivoima), predviđanje vještina, poboljšanje osiguranja kvaliteta na svim nivoima i u svim oblicima, podrška i praćenje sistema efikasnosti, prikupljanje pametnih podataka u cilju pružanja podrške usvajanju politika koje se temelje na dokazima, inoviranje nastavnog plana i programa (do 30% u skladu sa tehnološkim promjenama), uspostavljanje registra standarda zanimanja i komplementarnih kvalifikacija, komplementarnih zakona u skladu sa ustavnim uređenjem zemlje, itd. Imajući sve navedeno, od ključne je važnosti značajno poboljšati osiguranje kvalitete u stručnom obrazovanju i obuci sa strukturiranom privredom: dijalogom između privrede i sektora stručnog obrazovanja i obuke i pametnim upravljanjem na svim nivoima koristeći načela donošenja politika utemeljenih na dokazima i izgradnjom kapaciteta postojećih institucija i interesnih strana u području tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u kontekstu ponude i potražnje.

4.4 TEHNIČKO I STRUČNO OBRAZOVANJE I OBUKA U BROJKAMA

U školskoj godini 2022./2023., 82,046 od 107,936 učenikau Bosni i Hercegovini (odnosno 76%) je pohađalo srednje stručno obrazovanje, a 24% njih opće obrazovanje (gimnazija i druge škole) (BHAS 2023.). Kada se radi o Republici Srpskoj, čak 80,3% učenika je pohađalo srednje stručno obrazovanje, a samo 19,7% opće obrazovanje (Zavod za statistiku Republike Srpske, 2023.). Kada se radi o Federaciji Bosne i Hercegovine,

ukupno 51,684 učenika (od 70,325), odnosno 73,5%, je pohađalo stručno obrazovanje. U Brčko distriktu BiH, 86,3% učenika je pohađalo stručne škole. Od ukupnog broja učenika u stručnim školama, oko 37,6% su bile učenice (ukupno 35,1% u BiH), , 33,4% u FBiH, 38% u RS i 43,9% u BD BiH), kao što je to prikazano u Grafikonu 2.

Grafikon 2. Upis učenika/učeni-
ca u tehničke i stručne škole
Izvor: Agencija za statistiku
Bosne i Hercegovine

Prema dostupnim podacima,²⁵ u Bosni i Hercegovini postoji ukupno 312 škola, od čega su 211 stručne škole (odnosno, 67,6%), dok taj broj u Federaciji Bosne i Hercegovine iznosi 137, u Republici Srpskoj 71, a u Brčko distriktu BiH 3, kao što je prikazano u Tabeli 2 datoj ispod.

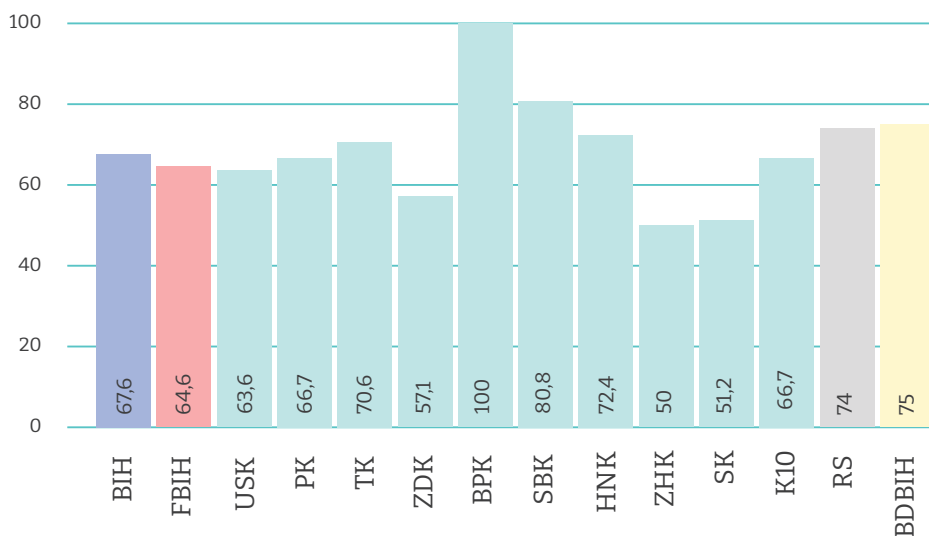
Tabela 2. Broj srednjih stručnih škola (VET) na svim nivoima

	Ukupno	VET	VET (%)
BIH	312	211	67,6
FBiH	212	137	64,6
Unsko-sanski kanton	22	14	63,6

25 http://www.vetbih.org/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=99&Itemid=160&lang=hr#Republika-Srpska and APOSO website..

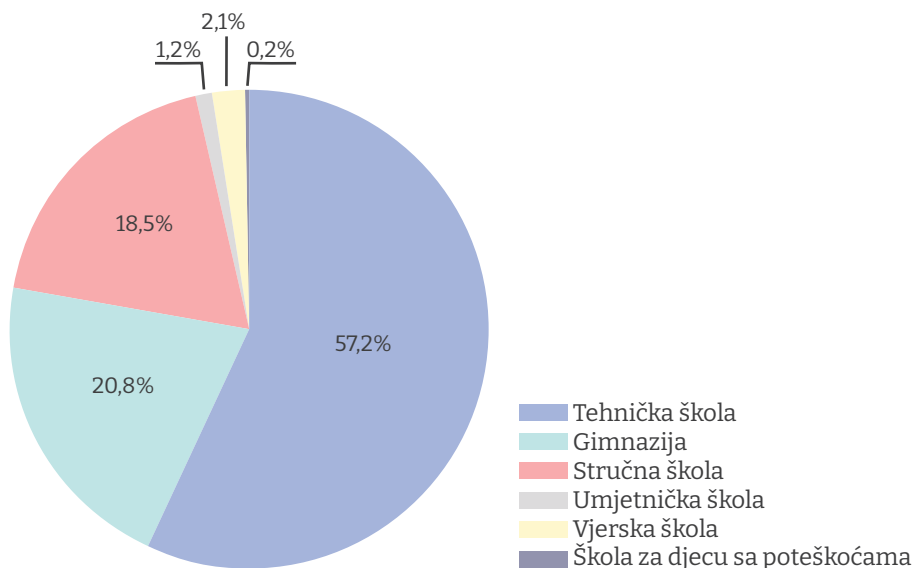
	Ukupno	VET	VET (%)
Posavski kanton	3	2	66,7
Tuzlanski kanton	34	24	70,6
Zeničko-dobojski kanton	35	20	57,1
Bosansko-podrinjski kanton	3	3	100,0
Srednjobosanski kanton	26	21	80,8
Hercegovačko-neretvanski kanton	29	21	72,4
Zapadnohercegovački kanton	10	5	50,0
Sarajevski kanton	41	21	51,2
Kanton 10	9	6	66,7
RS	96	71	74,0
BD BIH	4	3	75,0

Kao što je prikazano na grafikonu ispod, najveći broj stručnih škola se nalazi u Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH, u odnosu na FBiH i opći prosjek u BiH. U Federaciji Bosne i Hercegovine, najveći broj stručnih škola se nalazi u Bosansko-podrinjskom kantonu, Srednjobosanskom kantonu, Hercegovačko-neretvanskom kantonu i Tuzlanskom kantonu, dok je najmanji broj stručnih škola prisutan u Zapadnohercegovačkoj županiji, Sarajevskom kantonu i Zeničko-dobojskom kantonu.

Grafikon 3. Udio srednjih stručnih škola u ukupnom broju škola prema nivoima vlasti

Većina učenika koji pohađaju srednje obrazovanje²⁶ u Bosni i Hercegovini pohađa četverogodišnje tehničke škole ili trogodišnje stručne škole. Više od polovine učenika (57,2%) pohađa tehničke škole, dok slijede oni koji pohađaju gimnazije (20,8%), stručne škole (18,5%), vjerske škole (2,1%), te umjetničke škole (1,2%), a 0,2% pohađa škole za djecu sa poteškoćama.

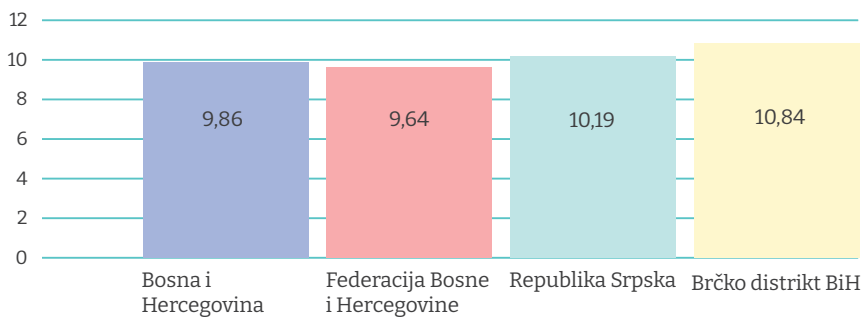
Grafikon 4. Učenici i učenice upisani u tehničke i srednje škole u Bosni i Hercegovini (%)

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, školska godina 2022./2023.

Tehničko i stručno obrazovanje i obuka je poveznica između sektora obrazovanja i tržišta rada i treba zadovoljavati uslove i učenika i poslodavaca. Kada se radi o omjeru učenika i nastavnika u tehničkim i stručnim školama, najmanji omjer (9,64 učenika na jednog nastavnika) je uočen u Federaciji Bosne i Hercegovine, dok je najveći omjer zabilježen u Brčko distriktu BiH (10,84). Prosječni omjer u Bosni i Hercegovini iznosi 9,86 učenika na jednog nastavnika, što je znatno niže nego u zemljama OECD-a (15 učenika na jednog nastavnika u stručnom obrazovanju i obuci), odnosno 14 učenika na jednog nastavnika u državama članicama Evropske unije.²⁷

²⁶ Tematski prijedlog - Pregled politika cjeloživotnog učenja u BiH.pdf (europa.eu)

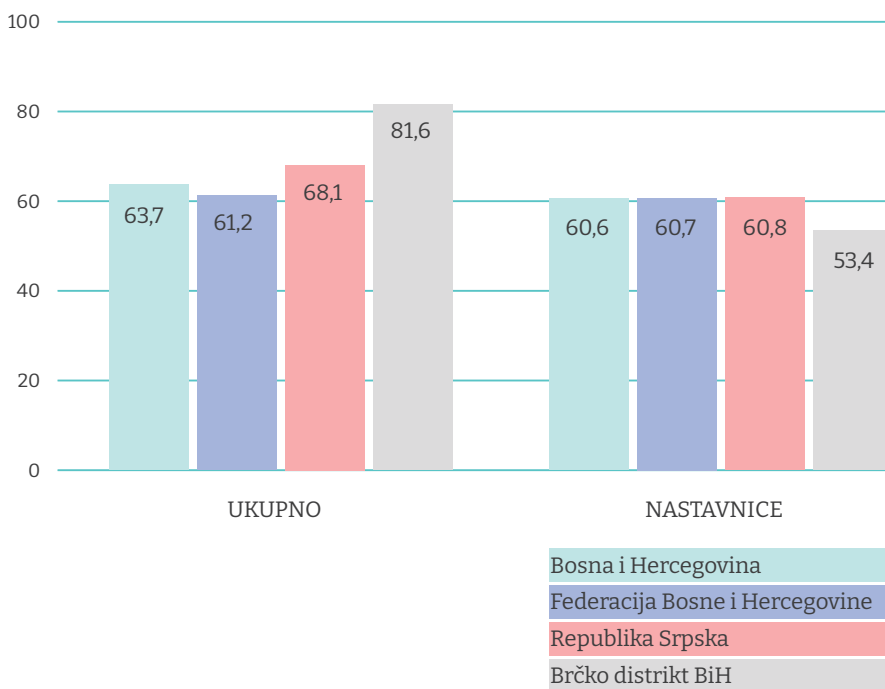
²⁷ Prema podacima dostupnim na https://www.oecd-ilibrary.org/education/ratio-of-students-to-teaching-staff-in-educational-institutions-by-level-of-education-2021_0736efc0-en

Grafikon 5. Omjer učenika i nastavnika u srednjim stručnim školama u Bosni i Hercegovini

24

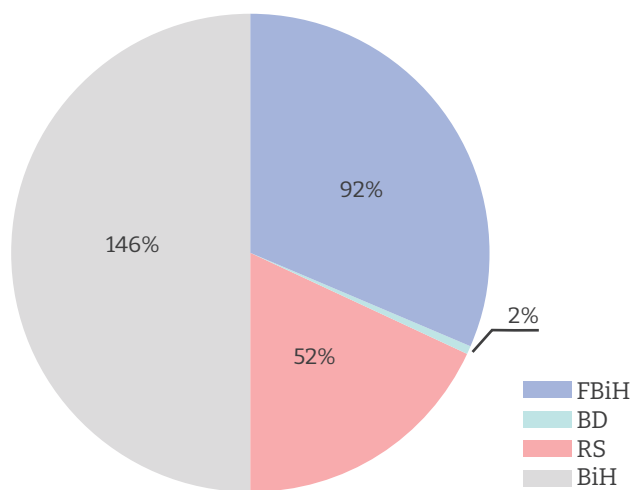
Podaci prema spolu pokazuju da je od ukupnog broja nastavnika (13,068), više od 63% zaposleno u srednjim stručnim školama (8324) u Bosni i Hercegovini, pri čemu je više od 60% nastavnica u stručnom obrazovanju i obuci u odnosu na muškarce (53% u BD, 60,8% u RS, 60,7% u FBiH i 60,58% na razini BiH), kao što je to prikazano na grafikonu ispod.

Grafikon 6. Udio nastavnika srednjih stručnih škola u ukupnom broju nastavnika i udio nastavnica u srednjim stručnim školama u procentima (%)

Najnovija analiza učinka sistema stručnog obrazovanja i obuke iz perspektive cjeloživotnog učenja²⁸ koju je provela Evropska fondacija za obuku (ETF) 2023. godine (objavljena 2024. godine) pokazuje poziciju Bosne i Hercegovine u okviru nekoliko analitičkih dimenzija relevantnih za procjenu politika i praksi stručnog obrazovanja i obuke. Iako stručno obrazovanje i obuka imaju značajan udio u broju učenika koji se upisuju u institucije srednjeg obrazovanja u Bosni i Hercegovini, podrška koja se pruža njegovom razvoju je krajnje neadekvatna.

Politička i ekonomska analiza (PEA) ističe značaj najvažnijih ekonomskih sektora u Bosni i Hercegovini (mašinstvo i prerada metala, , šumarstvo i prerada drveta turizam i ugostiteljstvo , IKT,²⁹ *poljoprivredu i proizvodnju hrane*³⁰). Prva tri predstavljena sektora značajno doprinose zapošljavanju i imaju veliki udio u cjelokupnim privrednim aktivnostima i omjeru izvoza. Podaci vezani za tehničko i stručno obrazovanje i obuku relevantni za ove sektore su predstavljeni ispod.

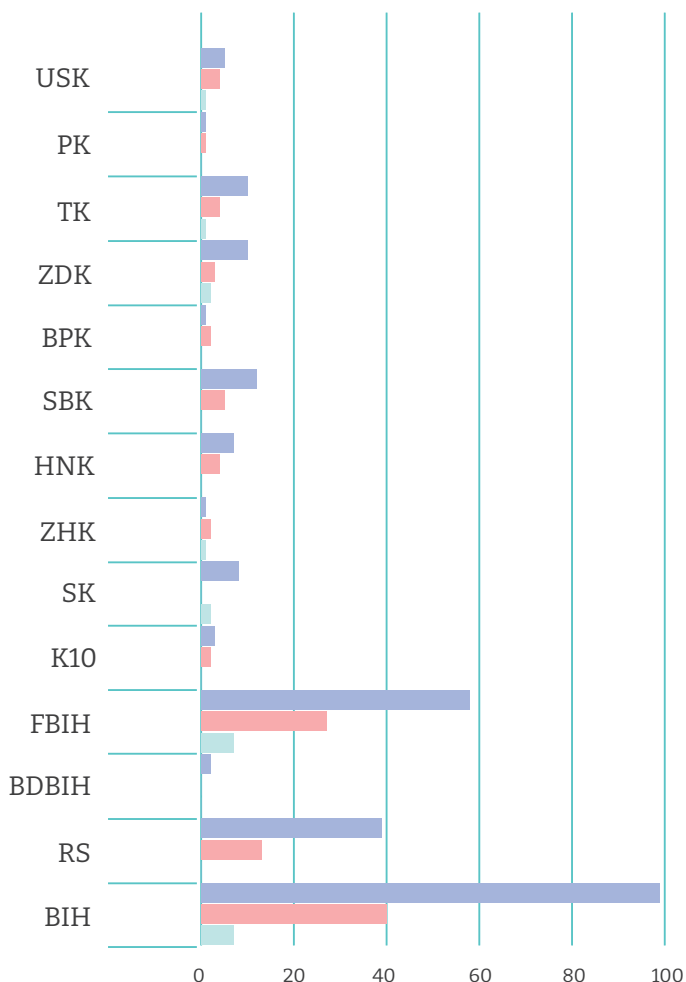

Grafikon 7. Broj škola koje pružaju programe relevantne za zanimanja u metaloprerađi, drvoprerađi, turizmu i ugostiteljstvu

28 Microsoft Word - TRP_L1_Izveštaj o praćenju za BiH (europa.eu)

29 Ovaj sektor podržavaju drugi donatori u Bosni i Hercegovini i u većoj mjeri je fokusiran na kvalifikacije visokog obrazovanja – EQF 6+.

30 Ovaj sektor se još uvijek suočava sa značajnim poteškoćama u vezi sa njegovim učešćem u kvalitetnom pružanju dualnog stručnog obrazovanja i obuke.

Grafikon 8. Broj tehničkih i stručnih škola koje nude programe u metaloprerađi, drvoprerađi, turizmu i ugostiteljstvu

Prema podacima iz grafikona 7 i 8 predstavljenim iznad, od ukupno 211 tehničkih i stručnih škola u Bosni i Hercegovini, broj škola koje pružaju programe relevantne za mašinstvo i prerađu metala, šumarstvo i prerađu drveta turizam i ugostiteljstvo je 146 (69,1%). Od tog broja, 92 škole se nalaze u Federaciji Bosne i Hercegovine (63%), 52 (35,6%) se nalaze u Republici Srpskoj, a 2 (1,4%) se nalaze u Brčko distriktu BiH. Podaci o broju škola u Federaciji Bosne i Hercegovine po kantonima su slijedeći:

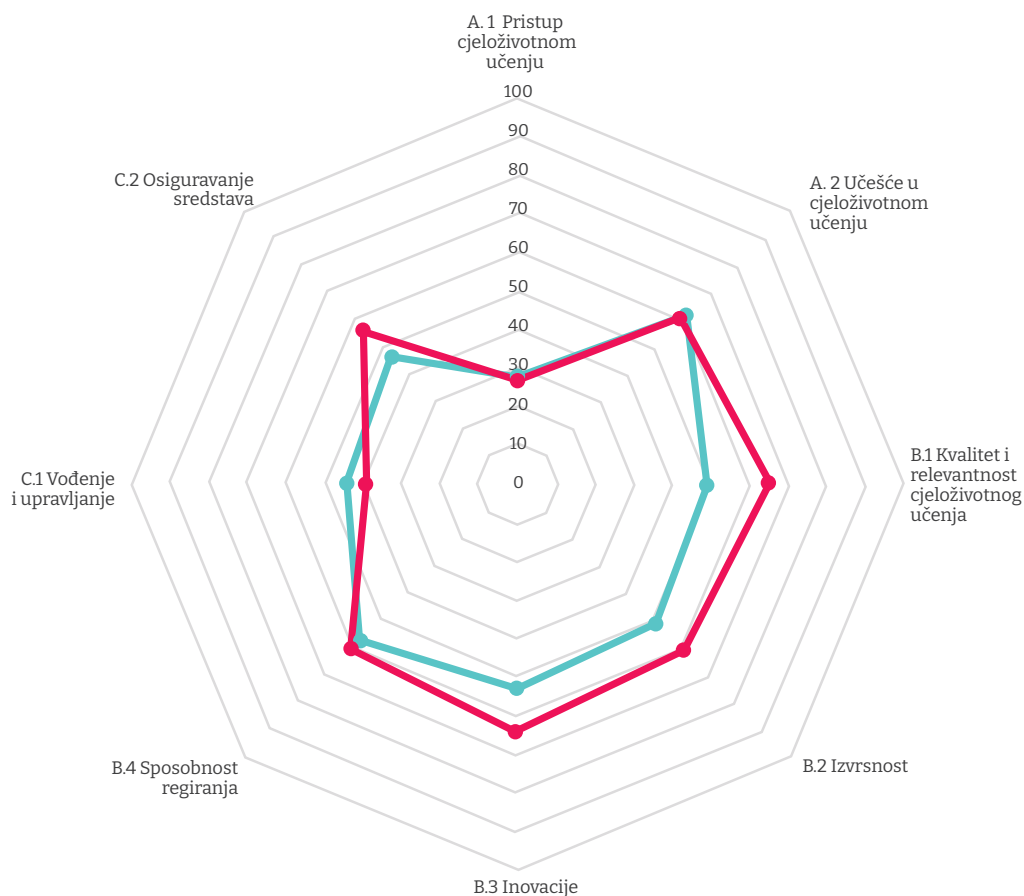
Tabela 3. Broj i procenat škola koje nude programe relevantne za metaloprerađu, drvoprerađu, turizam i ugostiteljstvo po kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine

KANTON	BROJ ŠKOLA	% U FBIH
Unsko-sanski kanton	10	10,87%
Posavski kanton	2	2,17%
Tuzlanski kanton	15	16,30%
Zeničko-dobojski kanton	15	16,30%
Bosansko-podrinjski kanton	3	3,26%
Srednjobosanski kanton	17	18,48%
Hercegovačko-neretvanski kanton	11	11,96%
Zapadnohercegovački kanton	4	4,35%
Sarajevski kanton	10	10,87%
Kanton 10	5	5,43%

Relativno mali broj učenika upisanih u gimnazije se može objasniti činjenicom da i poslodavci i javnost smatraju da opće obrazovanje nudi manje praktičnih vještina u odnosu na tehničke škole. Međutim, mnogi profili stručnih škola su zastarjeli i/ili postojeća neodgovarajuća oprema ne pruža vještine potrebne poslodavcima (GIZ, 2018.). Prema izvještaju Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje o razvoju nastavnih planova i programa u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 2010. do 2021. (APOS, 2021.), većina učenika je zainteresirana za kvalifikacije u oblasti medicine, elektrotehnike, mašinstva i metaloprerađe. Jedno od najinteresantnijih područja za učenike stručnog obrazovanja i obuke su tehničke studije, a većina stručnih škola ima radionice u kojima se izvodi praktična nastava za ove profile, za razliku od ranijeg perioda kada su učenici prvenstveno birali ekonomiju, računovodstvo i administraciju.

Rezultati zemlje

Međunarodni prosjek

Raspon teorijskog indeksa: minimalan/nizak učinak = 0, maksimalan/velik učinak = 100

Grafikon 9. Procjena upravljanja u okviru Torinskog procesa 2024.

Nedostatci u oblasti tehničkog/srednjeg stručnog obrazovanja i obuke se i dalje pokriva naporima donatorske zajednice, uključujući pomoć Vlade Švicarske kroz Švicarsku agenciju za razvoj i saradnju (SDC) u okviru reforme tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke, što se može sažeti u nekoliko osnovnih trendova i tekućih obrazovnih politika:

- 🕒 Promoviranje cjeloživotnog učenja i stalnounaprjeđenje u cilju podsticanja socijalne uključenosti, zapošljivosti i fleksibilnosti radne snage.

- ④ Kontinuirano usklađivanje obrazovanja i obuke sa potrebama tržišta rada kako bi se osigurala relevantnost vještina i kompetencija učenika.
- ④ Uvođenje inovativnih i prilagodljivih obrazovnih praksi u svrhu osiguravanja adekvatne pripreme za savremene zahtjeve poslovnog okruženja.
- ④ Povećan fokus na praktične vještine i učenje utemeljeno na radu u cilju direktnog povezivanja teorije i praktičnog iskustva.
- ④ Stvaranje većeg broja prilika za obuku i razvoj nastavnog osoblja u svrhu poboljšanja kvalitete podučavanja i mentorstva.
- ④ Jačanje partnerstava između obrazovnih institucija, poslovnog sektora i relevantnih interesnih strana u cilju osiguranja boljeg odgovora na potrebe tržišta rada.
- ④ Izrada programa temeljenim na ishodima učenja koji su usklađeni sa potrebama tržišta rada, odnosno standardima zanimanja i kvalifikacijama.
- ④ Integracija općeg i stručnog obrazovanja u integrirane i kohezivne pakete učenja.

Poboljšanje osiguranja kvalitete u stručnom obrazovanju i obuci je od ključnog značaja za učinkovitu i održivu primjenu gore navedenih trendova i politika. Osiguranje kvalitete³¹ se odnosi na sveobuhvatne napore koji se poduzimaju kako bi se osiguralo da obrazovni resursi, procesi učenja i prakse su u skladu sa najvišim standardima i potrebama tržišta rada.

4.5 USKLAĐIVANJE SA NAJVAŽNIJIM DIJELOVIMA POLITIKE TEHNIČKOG I STRUČNOG OBRAZOVANJA I OBUKE EVROPSKE UNIJE

Bosna i Hercegovina je zemlja kandidat za članstvo u Evropskoj uniji od decembra 2022. i ima za cilj postepeno poboljšanje svog sistema stručnog obrazovanja i obuke u skladu sa standardima Evropske unije. Nadležne vlasti u skladu sa svojim složenim političkim, administrativnim i obrazovnim okruženjem obavezale na usklađivanje i provedbu najvažnijih dijelova politike Evropske unije o stručnom obrazovanju i obuci.

Ključan korak je napravljen sa usvajanjem "Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini" 2011. godine, te procesom izrade standarda zanimanja, nastavnih planova i programa, te programa obuke. Koncept modularnih

31 Više u Poglavlju 6 ovog izvještaja.

programa na temelju ishoda učenja je usvojen, međutim, 13 godina nakon usvajanja, još uvijek je taj koncept ograničen po pitanju provedbe i primjene. Ipak, nadležne obrazovne vlasti su također prihvatile obvezu provedbe "Zaključaka iz Rige" koji se odnose na stručno obrazovanje i obuku i naglašavaju promociju učenja utemeljenog na radu u svim njegovim oblicima (Deklaracija iz Rige, 2015.). Ministarstvo civilnih poslova u suradnji sa svim nadležnim vlastima i parterima iz oblasti zapošljavanja i privrede je izradilo dokument (koji je usvojilo Vijeće ministara, 2021.) koji pruža okvir za provedbu Zaključaka iz Rige koji se odnose na učenje utemeljeno na radu u inicijalno i kontinuirano stručno obrazovanje i obuku. Dokument daje pregled različitih oblika učenja utemeljenog na radu za Bosnu i Hercegovinu, uključujući akcioni plan za njihovu provedbu. Oblasti prioritelnog djelovanja identificirani u dokumentu (i) promoviranje učenja utemeljenog na radu i osiguranje njegove privlačnosti za poduzeća i učenike, (ii) uključivanje socijalnih partnera u izradu politika učenja utemeljenog na radu, (iii) podršku za provedbu učenja utemeljenog na radu, i (iv) osiguravanje sredstava za učenje utemeljeno na radu. Drugi dijelovi dokumenta sadrže analizu izrade mehanizama za osiguranje kvalitete, sisteme kvalifikacija za stručno obrazovanje i obuku, u skadu sa Evropskim kvalifikacijskim okvirom, ključne kompetencije u stručnom obrazovanju i obuci prema standardima Evropske unije i modele za kontinuiranu profesionalnu obuku nastavnika trenera i mentora u stručnom obrazovanju i obuci.

U oblasti osiguranja kvalitete, usvajanje strateškog dokumenta "Poboljšanje kvaliteta i relevantnosti stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini u svjetlu zaključaka iz Rige (2021.-2030.)" je od posebnog značaja. Iako postoje značajni izazovi u vezi sa njegovom punom provedbom, ovaj dokument je doveo do pokretanja određenih procesa i aktivnosti vezanih za stvaranje uslova za primjenu osiguranja kvalitete u stručnom obrazovanju i obuci (eksterna i interna evaluacija pružatelja usluga stručnog obrazovanja i obuke). Koncept ključnih kompetencija³², kao sastavni dio (i indikator) osiguranja kvalitete u Bosni i Hercegovini, još uvijek nije poprimio svoj osnovni konceptualni oblik, a isto to važi i za proces integriranja ključnih kompetencija u nastavne planove i programe u oblasti stručnog obrazovanja i obuke i obuku nastavnika u školama. .. Imajući na umu trenutnu situaciju, ključni izazov obrazovne politike i sistema u Bosni i Hercegovini je usklađivanje koncepta i procesa osiguranja kvalitete sa preporukama za osiguranje kvalitete EU (EQAVET), integriranje ključnih kompetencija u nastavne planove i programe u stručnom obrazovanju i obuci i njihovo funkcionalno povezivanje sa stručnim kompetencijama. Upravljanje stručnim obrazovanjem

32 Posebno referentni okviri EU ENTRECOMP, DigComp i GreenComp.

i obukom i strukturirani dijalog u oblasti stručnog obrazovanja i obuke, u skladu sa EQAVET-om i ciljevima održivog razvoja Ujedinjenih nacija br. 4 i 16 su posebno slabi. Prema procjeni sadržanoj u publikaciji OECD-a Konkurentnost Jugoistočne Evrope za 2021., kao i Indeksu politika za mala i srednja poduzeća za Zapadni Balkan i Tursku, Bosna i Hercegovina ima slabi učinak po pitanju upravljanja stručnim obrazovanjem i obukom, mehanizama za utvrđivanje potreba za obukom na tržištu rada i višeslojnim osiguranjem kvalitete.

Tabela 4. Procjena OECD-a konkurentnosti indikatora vezanih za tehničko i stručno obrazovanje i obuku

Poddimenzija	Kvalitativni indikator	ALB	BIH	KOS	MKD	CG	SRB	Prosjek ZB6
Poddimenzija 7.3: Stručno obrazovanje i obuka	Upravljanje stručnim obrazovanjem i obukom	3.5	2.0	3.0	4.0	4.0	3.5	3.3
	Učenje utemeljeno na radu	3.0	2.0	3.5	3.0	3.0	3.0	2.9
Prosječni iznos za poddimenziju		3.3	2.0	3.3	3.5	3.5	3.5	3.1

Izvor: OECD-ova publikacija Konkurentnost Jugoistočne Evrope za 2021. godinu

Na temelju ankete koju je proveo projektni tim (januar – mart 2024.), prikupljanje pametnih podataka o stručnom obrazovanju i obuci u cilju izrade politika utemeljenih na dokazima je slabo i/ili nepostojeće, a ovi podaci su ključni za pametno upravljanje stručnim obrazovanjem i obukom. S obzirom na promjenjive okolnosti u skladu sa nužnom tranzicijom ka Industriji 4.0, koncept *cjeloživotnog učenja* ³³ je neizostavan, a to uključuje i priznavanje prethodnog učenja (neformalnog i informalnog). U Evropskoj uniji, je ova oblast podržana najnovijim trendovima koji su definirani “mikrobodovima” i pasošima kompetencija. U Bosni i Hercegovini minimalni uslovi za primjenu ovih procesa nisu ispunjeni, posebno imajući na umu da ne postoji kvalifikacijski okvir sa svim relevantnim alatima i mehanizmima (uključujući i registar kvalifikacija).

33 Evropski centar za razvoj stručnog obrazovanja i obuke (CEDEFOP), Terminologija evropske politike obrazovanja i obuke. Odabir 130 ključnih termina (europa.eu)

Uspostavljanje Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini napreduje već više od desetljeća, međutim, isti nije u potpunosti proveden i ne može se koristiti kao referentni alat za cjeloživotno učenje. Uspostavljen je usvajanjem dokumenta "Osnove Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini" 2011. godine (Vijeće ministara BiH, 2011.), a obuhvata osam nivoa Evropskog kvalifikacijskog okvira (EQF), kao i generičke deskriptore za svaki nivo. Također, dokument određuje da se ishodi učenja mogu postizati kroz formalno, neformalno i informalno učenje. Međutim, proces uspostavljanja Kvalifikacijskog okvira je spor zbog različitih razloga.³⁴

Evropska unija je u cilju pružanja podrške provedbi Akcionog plana pokrenula dva projekta tehničke pomoći: **Izrada Kvalifikacijskog okvira za opće obrazovanje** – QFGE (IPA 2012) i **Izrada Kvalifikacijskog okvira za cjeloživotno učenje** – QFLL (IPA 2013), koji su vezani za stručno obrazovanje i obuku i obrazovanje odraslih. Postupak povezivanja Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini sa Europskim kvalifikacijskim okvirom je započeo prije mnogo godina uz pomoć projekta dva navedena projekta i vodstvo Ministarstva civilnih poslova. BiH. . U okviru projekta QFLL je uspostavljena **Radna grupa za izradu Izvještaja o povezivanju sa Evropskim kvalifikacijskim okvirom**.³⁵

"Akциони plan za izradu i provedbu Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini za period od 2014. do 2020." je usvojen 2015. godine.³⁶ Određene aktivnosti iz Akcionog plana su provedene³⁷ u okviru dva projekta koja je finansirala Evropska unija – "Izrada Kvalifikacijskog okvira za opće obrazovanje" i "Izrada Kvalifikacijskog okvira za cjeloživotno učenje". Akcioni plan još uvijek nije u potpunosti proveden, a nivo napretka nije procijenjen. Stoga je potrebno identificirati i planirati novi, revidirani niz aktivnosti. Ne postoji odgovarajuće zakonodavstvo koje bi podržalo funkcioniranje Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini i model upravljanja za izradu i osiguranje kvalitete kvalifikacija u Bosni i Hercegovini. Složena organizacija obrazovnog sektora u Bosni i Hercegovini predstavlja

34 Geopolitička složenost

35 Ona se sastojala od ukupno 24 člana – predstavnika: Ministarstva civilnih poslova BiH (i Odsjeka za obrazovanje i Odsjeka za rad i zapošljavanje), Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete (HEA), entitetskih ministarstava obrazovanja i ministarstava rada i zapošljavanja, 2 kantonalna ministarstva obrazovanja, predstavnika Odjela za obrazovanje Brčko distrikta BiH, Rektorske konferencije BiH i Rektorske konferencije RS, institucija visokog obrazovanja, studentskih organizacija i sindikata.

36 "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 28/15

37 Registar kvalifikacija (inicijalna faza) dostupan online kao elektronska baza podataka (<https://eqf.ba/lista-standarda/pregled-standarda-kvalifikacije-u-strucnom-obrazovanju-i-obuci/>), uključuje kvalifikacije razvijene u okviru prethodno pomenutih projekata. Nije bilo novih upisa od kraja tih projekata. Razvijeni su modeli za sistem bodova i modularne kvalifikacije utemeljene na ishodima učenja, ali ih različite obrazovne vlasti ne koriste dalje.

poseban izazov u tom smislu. Dogovor o jednom jednostavnom modelu upravljanja kvalifikacijama bi omogućio izradu i usvajanje zakonodavstva, nakon čega bi uslijedilo uspostavljanje nedostajućih procesa i integracija svih postojećih elemenata u funkcionalan okvir kvalifikacija, kao i završetak procesa povezivanja Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini sa Evropskim kvalifikacijskim okvirom.

Evropska fondacija za obuku (ETF) je izradila "Popis i analizu postojećih stručnih kvalifikacija u Bosni i Hercegovini" 2017. godine.³⁸ Popis uključuje ukupno 1,155 stručnih kvalifikacija, od čega se 836 njih odnosi na inicijalno stručno obrazovanje i obuku koje se stiče u stručnim školama, a 319 se stiče u okviru programa cjeloživotnog učenja. Najveći broj kvalifikacija dolazi iz formalnog stručnog obrazovanja i obuke trećeg i četvrtog stepena. Samo šest kvalifikacija su drugog stepena, a 88 kvalifikacija petog stepena. Ukoliko se analizira broj kvalifikacija svakog stepena, može se zaključiti da bi trebalo raditi na daljem razvoju kvalifikacija drugog stepena, posebno imajući na umu potrebu za osiguravanjem kvalifikacija za dugoročno nezaposlene odrasle osobe i osobe sa posebnim potrebama. Stručne kvalifikacije trećeg i četvrtog stepena su klasificirane u 13 porodica zanimanja. Više od polovine od ukupno **742** kvalifikacija ovih stepena (**56,1%**) je **zastarjelo**, s obzirom da su izrađene 1995. i 1996. godine i neophodno ih je revidirati. Uz ovako zastarjele kvalifikacije jedva da je moguće postići prelazak na Industriju 4.0, a kritike privatnog sektora su opravdane. Većina kvalifikacija je grupirana u okviru dvije porodice zanimanja: mašinstvo i prerada metala (20,3%) i elektrotehnika (15,8%). Međutim, broj učenika po porodici zanimanja je pokazao da su najpopularnije oblasti ekonomija, pravo, administracija i trgovina.³⁹ u vrijeme kada je popis rađen. U slučaju petog stepena, strukturna modernizacija starih kvalifikacija "visokokvalificiranih radnika" u novo zvanje "majstora" predstavlja izazov za sve obrazovne vlasti. Iz navedene analize se je vidljivo da ishodi učenja nisu korišteni za drugi stepen, te samo u malom broju slučajeva za peti stepen.⁴⁰ Međutim, oko **42,9%** najčešće korištenih kvalifikacija **trećeg i četvrtog stepena se temelje na ishodima učenja**.⁴¹ Stoga je preporučeno da se poduzmu dodatni napor u cilju povećanja broja kvalifikacija utemeljenih na ishodima učenja.

Baza podataka standarda zanimanja sadrži 24 standarda zanimanja za stručno obrazovanje i obuku (nivoi 2 do 5 Kvalifikacijskog okvira) i 2 standarda zanimanja za visoko obrazovanje (nivoi 6 do 8 Kvalifikacijskog

38 <https://www.etf.europa.eu/en/news-and-events/events/dissemination-findings-inventory-analysis-vocational-qualifications-bosnia>

39 Podaci iz 2017.

40 Isključiva nadležnost u okviru srednjeg stručnog obrazovanja i obuke.

41 Uglavnom su izrađene u okviru projekata tehničke pomoći.

okvira), što je daleko ispod potreba privrede Bosne i Hercegovine. Baza podataka kvalifikacijskih standarda sadrži 23 standarda za stručno obrazovanje i obuku i 5 standarda za više obrazovanje. Pored toga, postoje drugi standardi koji su razvijeni u okviru drugih projekata (što su finansirali GIZ, USAID, Švicarska agencija za razvoj i saradnju – SDC), koji još uvijek nisu uvršteni u Kvalifikacijski okvir (najnoviji primjer je kvalifikacija kuhara koja je razvijena u okviru tekućeg projekta Turizma koji provodi USAID). Ono što je uobičajeno za sve ove standarde je da su svi izrađeni u skladu sa sličnom (ali ne identičnom) metodologijom, uz učešće predstavnika tržišta rada i obrazovnih stručnjaka, te da sadrže ključne dijelove koje ovaj vid standarda treba sadržavati (ključne zadatke, znanje, vještine, kompetencije, ishode učenja, jedinice ishoda učenja, itd.). Međutim, ove standarde su usvojili samo upravni odbori različitih projekata (većinom uz učešće predstavnika relevantnih obrazovnih vlasti) i nisu zvanično odobreni od strane obrazovnih vlasti ili drugih tijela nadležnih za usvajanje standarda (što zahtijeva usklađivanje i brzo djelovanje). Ipak, postoji povoljan zakonodavni i institucijski okvir za njihovo uključivanje i u tom smislu treba djelovati kako bi se podržalo poboljšanje stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini i institucijski kapaciteti za njegovu provedbu. Nije obavezno koristiti ih tokom izrade nastavnih planova i programa i ne postoji procjena usklađenosti tokom usvajanja nastavnih planova i programa. Stoga se njihova upotreba u okviru priznavanja neformalnog i informalnog učenja ne treba očekivati sve dok ne bude riješeno pitanje upravljanja kvalifikacijama unutar Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini.

Bosna i Hercegovina se suočava sa značajnim izazovima po pitanju postizanja institucionalizacije obrazovanja utemeljenog na kompetencijama. Ključni izazov za Bosnu i Hercegovinu je dalje usklađivanje obrazovanja i obuke sa temeljnim pristupom obrazovanja i obuke zasnovanog na kompetencijama (CVB), istaknutih prvenstveno u odgovarajućim okvirima Evropske unije: ENTRECOMP i DIGICOMP. Potrebno je podržati institucionalizaciju obrazovanja i obuke temeljenih na kompetencijama u skladu sa ovim okvirima. Ova pitanja su neizostavni elementi efikasnog upravljanja i zahtijevaju podršku. Veći naponi na institucionalizaciji obrazovanja i obuke temeljenih na kompetencijama u cilju pružanja podrške razvoju poduzetničkih vještina među mladima i poboljšanja vještina nastavnika u pružanju obrazovanja i obuke utemeljenih na kompetencijama su ključne potrebe Bosne i Hercegovine. Uloga Evropske unije u institucionalizaciji obrazovanja i obuke utemeljenih na kompetencijama je također od ogromnog značaja. Iako nije obavezujući, Okvir poduzetničkih kompetencija

Evropske unije (EntreComp),⁴² koji je izrađen 2016. godine, predstavlja korisnu referencu i sadrži smjernice za izradu nastavnih planova i programa i aktivnosti učenja usmjerenih na uključivanje poduzetništva kao ključne kompetencije u obrazovne sisteme. Posebno je važno imati na umu nove poduzetničke poduhvate u onim oblastima u kojima Bosna i Hercegovina daleko zaostaje za drugim zemljama kandidatima za članstvo u Evropskoj uniji.⁴³

Tabela 5. Broj MSP na 1000 stanovnika na Zapadnom Balkanu i u Turskoj (2017. i 2020.)

MPS na 100 stanovnika	ALB	BIH	KOS	MKD	CG	SRB	TUR	ZBT prosjek
2017	15.4	8.5	20.3	26.5	48.8	50.9	38.3	29.8
2020	17.3	9.7	23.9	27.8	59.9	58.4	39.1	33.7
% promjene	12.,3	14.1	17.7	4.9	22.8	14.7	2.1	13.1

Izvor: OECD-ov Indeks politika za mala i srednja poduzeća za Zapadni Balkan i Tursku za 2022. godinu

Ovaj okvir ističe ključnu ulogu poduzetništva u premoštenju jaza između obrazovanja i radne snage. EntreComp klasificira poduzetničke kompetencije Evropske unije u tri ključne oblasti:

- Ideje i prilike,
- Resursi i
- Uvodno djelovanje.

Slično tome, Okvir digitalnih kompetencija (DigComp), koji je prvi put izrađen 2013. godine, pruža zajednički okvir za evropske zemlje za integraciju digitalnih kompetencija u prakse i sisteme za podučavanje i učenje u različitim oblastima. DigComp, sa svojom najnovijom ažuriranom verzijom (DigComp 2.2⁴⁴), predstavlja još jednu važnu smjernicu za Bosnu i Hercegovinu za dalje jačanje institucionalizacije digitalnih kompetencija u obrazovnim sistemima, uključujući sisteme stručnog obrazovanja i obuke.

42 ETF (2022.), Ključna kretanja vezana za politike obrazovanja, obuke i zapošljavanja u Bosni i Hercegovini. Dostupan na: https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2023-03/Country%20Fiche%20Bosnia%20and%20Herzegovina_2022_EN_web_0.pdf

43 OECD-ov Indeks politika za mala i srednja poduzeća za Zapadni Balkan i Tursku za 2022. godinu.

44 Okvir digitalnih kompetencija (DigComp 2.2). Dostupan na: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC128415/JRC128415_01.pdf

Ključna grupna područja koja su identificirala DigComp 2.2 su:

- 🔗 Informacijska i podatkovna pismenost;
- 🔗 Komunikacija i saradnja sa drugima pomoću digitalnih tehnologija;
- 🔗 Stvaranje digitalnih sadržaja;
- 🔗 Osiguravanje sigurnosti, uključujući zaštitu podataka i informacija u digitalnom okruženju i lično dobrostanje; te
- 🔗 Rješavanje problema u digitalnim okruženjima.

Godine 2022. je usvojen Okvir zelenih kompetencija Evropske unije – GreenComp, kao referentni okvir za kompetencije vezane za održivost. On daje zajedničku osnovu za sve koji se obrazuju te smjernice za edukatore unaprjeđujući zajedničku definiciju kompetencija u okviru održivosti.

Okvir EU GreenComp obuhvata četiri međusobno povezane oblasti kompetencija:

- 🔗 Utjelovljenje vrijednosti povezanih sa održivošću,
- 🔗 Prihvatanje složenosti održivosti,
- 🔗 Predviđanje održive budućnosti, te
- 🔗 Djelovanje u cilju održivosti.

Svaka oblast obuhvata tri kompetencije koje su međusobno povezane i jednako važne, te usko povezane sa ishodima učenja okvira EU EntreComp. GreenComp je osmišljen kao nepreskriptivna referenca za programe učenja kojima se podržava održivost kao kompetencija. Tekući projekti EU i GLZ-a podržavaju primjenu okvira DigComp i GreenComp.

U Evropskoj uniji, EntreComp, DigComp i GreenComp se posmatraju kao interdisciplinarne (horizontalne) kompetencije ključne za tranziciju na Industriju 4.0. (5.0), uz primjenu metodologije učenja Učionica 3.0.

5 | STRUKTURA OKRUŽENJA ZA DUALNO STRUČNO OBRAZOVANJE I OBUKU – ANALIZA KLJUČNIH ELEMENATA

5.1 TRENUTNE PRAKSE PODUČAVANJA I UČENJA I NASTAVNI PLAN I PROGRAM

37

Bosna i Hercegovina ima dugu tradiciju pružanja stručnog obrazovanja i obuke putem formalnih tehničkih i stručnih škola. U slučaju tehničkih škola (Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja (ISCED) 3A / IV nivo Evropskog kvalifikacijskog okvira), nastavni planovi i programi obuhvataju period od četiri godine, nakon čega učenici mogu preći na slijedeći obrazovni nivo, a u slučaju stručnih škola (Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja (ISCED) 3C / III nivo Evropskog kvalifikacijskog okvira), nastavni planovi i programi obuhvataju period od tri godine, nakon čega nastavak obrazovanja na visokoškolskim institucijama ne slijedi automatski, već zavisi od uspješnog polaganja dodatnih ispita. Međutim, profesionalno stručno napredovanje je i dalje moguće, a nakon dvije godine rada sa punim radnim vremenom, ovi učenici/učenice imaju pravo polagati majstorski ispit. U slučaju uspješnog polaganja stiču titulu majstora (V nivo Evropskog kvalifikacijskog okvira) (vidjeti grafikon ispod).

Tehničko i stručno obrazovanje i obuka je poveznica između sektora obrazovanja i tržišta rada i treba u jednakoj mjeri ispunjavati uslove učenika i poslodavaca. Međutim, poslodavci dijele mišljenje da školski sistem nije dovoljno fleksibilan i da se u prevelikoj mjeri oslanja na teoretsko učenje, a nedovoljno na praktično iskustvo.⁴⁵ Poslodavci često navode da učenici koji pohađaju praktičnu nastavu u školama nisu na adekvatan način pripremljeni za rad, dok istovremeno relativno mali broj učenika ima adekvatnu praktičnu nastavu u okviru učenja utemeljenog na radu kod poslodavaca.

45 Potvrđeno tokom razgovora koje je projektni tim vodio u periodu od januara do marta 2024.

	NIVOI
	8
	7
	6
 Specijalista	5
 Majstor	4
 Tehničar	3
 Kvalificirani radnik	2
 Polukvalificirani radnik	1

Grafikon 10. Vrsta kvalifikacija u stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini

Prema zadnjem popisu kvalifikacija, postojalo je ukupno 1.155 stručnih kvalifikacija, od čega 836 u inicijalnom stručnom obrazovanju i obuci (u okviru tehničkih i stručnih škola), dok se 319 njih sticalo kroz programe cjeloživotnog učenja. Većina kvalifikacija potiče sa trećeg i četvrtog stepena formalnog stručnog obrazovanja i obuke. Samo 6 kvalifikacija se odnosilo na drugi stepen, dok se 88 kvalifikacija odnosilo na peti stepen. Stručne kvalifikacije trećeg i četvrtog stepena su klasificirane u 13 porodica zanimanja. Više od polovine od ukupno **742** kvalifikacija ovih stepena (**56,1%**) je **zastarjelo**, jer su razvijene 1995. i 1996. godine i potrebno ih je revidirati. Tokom pripreme ove studije, projektni tim je utvrdio da je u međuvremenu razvijen i/ili se razvija određeni broj novih kvalifikacija⁴⁶ uz podršku različitih donatorskih projekata, međutim, one još uvijek nisu navedene pri Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje ili u Kvalifikacijskom okviru u Bosni i Hercegovini – eqf.ba (zvanični instrument)). To zahtijeva neposredan odgovor po pitanju uvrštavanja zvaničnih kvalifikacija. Projektni tim je također utvrdio da se u određenim kantonima izrađuju nastavni planovi i programi, u okviru aktivnosti nadležnih obrazovnih vlasti ali bez upotrebe zvanične metodologije (predstavljene u gore navedenim priručnicima). Mnogi projekti Evropske unije su u prošlosti podržavali reformu nastavnog plana i programa. Odjel za stručno obrazovanje i obuku Agencije za predškolsko, osnovno i srednje

46 Tokom razgovora sa predstavnicima Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, projektni tim je dobio informaciju da je izrađeno oko 60 standarda zanimanja i kvalifikacija, ali da nisu uvršteni u zvanične instrumente iz različitih razloga.

obrazovanje je izradio izvještaj o provedbi modularnih nastavnih planova i programa za period 2010.-2021. (APOS0; 2021.). Dvadeset godina nakon što su modularni nastavni planovi i programi po prvi put uvedeni u stručno obrazovanje i obuku, svi nastavni planovi i programi za kvalifikacije trećeg i četvrtog stepena u Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH su modularni i temelje se na ishodima učenja. U Republici Srpskoj, nastavni planovi i programi su prilagođeni potrebama tržišta rada za 54 kvalifikacije u školskoj godini 2022./2023. (APOS0, 2023.). U Federaciji Bosne i Hercegovine, upotreba modularnih nastavnih planova i programa varira od 6% do 77% u određenim kantonima. Na primjer, u Bosansko-podrinjskom kantonu, trogodišnji programi stručnog obrazovanja i obuke se pretežno temelje na potrebama tržišta rada, a devet nastavnih planova i programa za stručne škole je revidirano i poboljšano. Četverogodišnji programi su prilagođeni u slučaju profila poput ekonomije i računovodstva, mehaničkog tehničara, CNC tehničara, poljoprivrednog tehničara, građevinskog tehničara, hemijskog tehničara i mehatroničkog tehničara za motorna vozila (Puratić, 2023.). Određeni kantoni koriste tradicionalne nastavne planove i programe za stručno obrazovanje i obuku (nivo 3 i 4 Osnova kvalifikacijskog okvira u BiH – BQF). Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje je također razvila 31 standard zanimanja i šest kvalifikacijskih standarda u stručnom obrazovanju i obuci na osnovu ishoda učenja i ključnih kompetencija (APOS0; 2023.).

Preduslov za pravilnu provedbu učenja utemeljenog na radu/dualno stručno obrazovanje i obuku je definiranje praktične nastave u nastavnom planu i programu sa jasnom poveznicom sa kvalifikacijom i standardom zanimanja. Strateški dokument⁴⁷ definira prioritete aktivnosti vezane za učenje utemeljeno na radu. Ovi prioriteti predviđaju (i) promociju učenja utemeljenog na radu kako bi bilo atraktivno za poduzeća i učenike/učenice, (ii) promociju partnerstava između škola i poduzeća i njihovih udruženja, (iii) uključenost socijalnih partnera u stručno obrazovanje i obuku, kao i izradu politika stručnog obrazovanja i obuke, te aktivno učešće poduzeća, njihovih udruženja i privrednih komora u definiranju prioriteta u stručnom obrazovanju i obuci. Ovaj dokument naglašava značaj adekvatno strukturiranog, stalnog, transparentnog i efikasnog dijaloga između partnera u obrazovnom sektoru, na tržištu rada i sektoru zapošljavanja, kao i koordinacije i donošenja odluka o učenju utemeljenom na radu kroz savjetodavna vijeća i tripartitna vijeća, od nivoa škola do nivoa vlasti, licenciranja poduzeća koja nude učenje utemeljeno na radu sa kvalificiranim mentorima vođenja registra poduzeća koja nude praktičnu nastavu od strane privrednih komora, ocjenjivanja i praćenja

47 Strateški dokument "Poboljšanje kvaliteta i relevantnosti stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini u svjetlu zaključaka iz Rige – za period 2021.-2030." (Vijeće ministara BiH, 2021.)

učenika, te zdravstvenog osiguranja i osiguranja od nesreća na radu za učenike/učenicke. Projektni tim je utvrdio da se gore navedenim prioritetima ne pristupa na jednak način u procesu provedbe u svim dijelovima Bosne i Hercegovine. Nivo zrelosti procesa, načina provedbe i uloge interesnih strana variraju od nesistematskih pokušaja do najboljih praksi koje se mogu promovirati i širom zemlje. Ove razlike su primjetne čak i unutar pojedinačnih obrazovnih administrativnih jedinica i mogu se sažeti kao uglavnom sporadične. Dobri primjeri provedbe prioriteta vezanih za učenje utemeljeno na radu se mogu naći u Republici Srpskoj, Zeničko-dobojskom kantonu i Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde koje podržava GIZ. Tokom terenskih posjeta, projektni tim je utvrdio da postoje dobre inicijalne aktivnosti na pripremi temelja za dalju primjenu, a od projekta je također tražena podrška. Pored toga, postoji regionalni projekat koji predvodi Inicijativa za reformu obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi (ERI SEE) u cilju izrade regionalnih standarda zanimanja i kvalifikacija, pri čemu kvalifikacijski standard za agrotehničara organske i konvencionalne proizvodnje, na primjer, razvija Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje i on se dijeli sa zemljama inicijative ERI SEE, ali ne može se naći na web stranici Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje niti na eqf.ba. Drugi standard koji razvija inicijativa ERI SEE je bravar, za koji u slučaju Bosne i Hercegovine tek treba da bude objavljen i usvojen.⁴⁸

Podaci dobiveni anketom (Schmid & Gruber, 2018.) pokazuju da učenici stručnih škola u Bosni i Hercegovini sa iskustvom praktične nastave u poduzećima ostvaruju bolje rezultate od učenika koji su imali samo praktičnu nastavu u školskim radionicama. Međutim, iako je učenje utemeljeno na radu integrirano u srednje stručno obrazovanje, relativno je nerazvijeno (OECD, 2021.), s obzirom da je relativno mali broj malih i mikro poduzeća spreman i u stanju da pruži neophodni broj mjesta za praktičnu nastavu (Evropska komisija, 2022a). Nadalje, tokom razgovora projektnog tima sa poslodavcima u 2024. godini su potvrđeni nalazi ranije studije koja je pokazala da poduzeća nedostatak podrške od strane javnih institucija smatraju najvećim izazovom za provedbu učenja utemeljenog na radu, pored pretjerano složenih propisa u ovoj oblasti (Schmid & Gruber, 2018.). Bez obzira na navedeni nedostatak, interes poslodavaca se povećava zbog porasta nedostatka kvalificirane radne snage.

Strategija za razvoj predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja Republike Srpske za period 2022.-2030., uključujući i akcione planove,⁴⁹ se fokusira na poboljšanje praktične nastave u poduzećima, povećanje

48 <https://eqet.erisee.org/qualification-standards/>

49 Usvojeno od strane Vlade Republike Srpske, 2021.

broja učenika koji pohađaju praktičnu nastavu u poduzećima, prilagodbu nastavnih planova i programa potrebama tržišta rada i poboljšanje partnerstava između obrazovnog i privrednog sektora. Pored toga, razvojne strategije na kantonalnom nivou za period 2021.-2027. i Razvojna strategija Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (2021.-2027.) prioritiziraju bolje partnerstvo i koordinaciju između stručnih škola i poslovnog sektora kroz povećanu primjenu praktične nastave u poduzećima i prilagodbu nastavnih planova i programa potrebama tržišta rada, što dovodi do kompetentnije i bolje kvalificirane radne snage, a osnovni cilj je poboljšanje zapošljivosti osoba sa završenom stručnim školama. maturanata stručnih škola.

5.2 UČENJE UTEMELJENO NA RADU I/ILI PRAKTIČNA NASTAVA U PODUZEĆU

41

Najrasprostranjeniji oblik učenja utemeljenog na radu u stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini je praktična nastava, koja može da se u potpunosti odvija u školi ili da se dijelom odvija u školi, a dijelom kod poslodavca.⁵⁰ U slučaju prvog oblika, učenici pohađaju praktičnu nastavu u školskoj radionici, laboratoriji, školskoj kuhinji i/ili "virtuelnom poduzeću" osnovanom u školi. U slučaju drugog oblika, iako većinu vremena provode u školi, učenici također mogu provesti određeno vrijeme na stjecanju radnog iskustva u poduzeću, a takav boravak može da se kreće od kratkih posjeta do provođenja od jednog do tri dana sedmično na praktičnoj nastavi u poduzeću.⁵¹ Kratki boravci u poduzećima u vidu ferijalne prakse i u trajanju do 15 dana se odvijaju tokom ljetnog i zimskog raspusta. Ovaj oblik učenja utemeljenog na radu se često koristi u sektoru turizma i ugostiteljstva, ali se isto tako može naći u administraciji i finansijama (npr. bankama). Oblik zimske ili ljetne ferijalne prakse varira širom Bosne i Hercegovine, od obavezne prakse do dobrovoljnog izbora učenika i njihovih roditelja, što ide daleko dalje od načela dualnog stručnog obrazovanja i obuke.

Praktična nastava je regulirana podzakonskim aktima i u nadležnosti je svake od obrazovnih vlasti. Tokom zadnjih godina, mnoge međunarodne organizacije su se fokusirale na poboljšanje podzakonskih akata i procedura vezanih za praktičnu nastavu, kao što je Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) i Švicarska agencija za razvoj i

50 Kao što se to navodi u zakonodavstvu o srednjem obrazovanju.

51 Ovo je u prošlosti bio dio redovnog sistema stručnog obrazovanja i obuke za određena zanimanja, obično zanate (odnosno mala i srednja poduzeća), a trogodišnji stručni profili su uključivali obaveznu praksu u malim poduzećima ili industrijskim kompanijama (Hadžiomerović, 2018.). Ovaj sistem se raspao sa privatizacijom poduzeća u društvenom vlasništvu koja su prethodno usko sarađivala sa lokalnim stručnim školama.

saradnju (SDC), ali i drugi donatorski projekti. Neki od primjera najboljih praksi se mogu pronaći u Republici Srpskoj, Zeničko-dobojskom kantonu i Bosansko-podrinjskom kantonu. U određenim kantonima, obim praktične nastave u poduzećima je dobrovoljan izbor učenika i njihovih roditelja. Njena stvarna primjena varira u entitetima i kantonima/županijama, dijelom i zbog nedovoljne uključenosti poslovne zajednice u obrazovni sistem uslijed nejednake rasprostranjenosti poduzeća i nedostatka koordinacije i razumijevanja između ovih sektora.

42

Općenito postoje dvije glavne vrste ugovora o učenju utemeljenom na radu: (i) između škole i poduzeća, pri čemu se definira za koja zanimanja se nudi praktična nastava i koliko učenika će biti primljeno svake godine, i (ii) između roditelja, poduzeća i škole (tripartitni sistem). Kada se radi o raspoređivanju učenika u pojedinačna poduzeća radi praktične nastave, odluku o tome obično donosi direktor škole. U nekim slučajevima, proces odabira učenika se u potpunosti prenosi na poduzeća zbog njihovog prethodnog negativnog iskustva sa stavom učenika prema sticanju znanja i redovnom pohađanju praktične nastave. Stoga se organizacija praktične nastave u poduzećima odvija na osnovu odabira najboljih učenika putem intervjua, a oni ponekad također uključuju i njihove roditelje. Direktori škola često biraju učenike u saradnji sa poduzećima, ali u slučaju ove prakse postoji nefer pristranost, što može dovesti do diskriminacije određenih učenika i treba izbjegavati ovakve prakse. Projektni tim je utvrdio da je skoro nemoguće pronaći informacije o raspodjeli učenika u poduzeća radi praktične nastave i da se prikupljanje takvih informacija vrši sporadično. Prema anketi koju je prije par godina proveo KulturKontakt Austria (OEAD), samo oko dvije petine (40%) stručnih škola u Bosni i Hercegovini su u stanju ponuditi praktičnu nastavu u školi za svoje učenike (Schmid, 2018.). Na osnovu ovih informacija je očigledno da ne postoje uvijek podaci o tome koliko učenika pohađa praktičnu nastavu u kolama i za koja zanimanja. Ovo pitanje zahtijeva sistematsko rješenje. Tokom terenskih posjeta, projektni tim je dobio potvrdu za to, a sagovornici iz Privredne komore Kantona Sarajevo i Privredne komore Republike Srpske su također izrazili posvećenost i spremnost za dijeljenje najboljih praksi.

Pored toga, postoji mali broj objavljenih informacija o broju ugovora koji se potpisuju u različitim kantonima. U slučaju Zeničko-dobojskog kantona je poznato da oko 2,000 učenika godišnje koristi nove ugovore. Privredna komora Kantona Sarajevo je 2022. godine uz tehničku pomoć GIZ-ovog projekta uspostavila online bazu podataka o poduzećima koja nude učenje utemeljeno na radu za učenike. Komora, također i upravljanja i održava baze podataka. Međutim, s obzirom na ograničena sredstva i na okončanje GIZ-ovog projekta u julu 2023. godine, baza podataka više nije

u upotrebi, a zahtijeva dodatni razvoj i ažuriranje u skladu sa načelima digitalnog društva.⁵² Iako bi ministarstva obrazovanja trebala posjedovati te informacije, podaci se ne prikupljaju uvijek i često nisu javno dostupni. Terenske posjete su također pokazale da većina aktera prikuplja podatke ručno. Još jedan problem vezan za učenje utemeljeno na radu je činjenica da su obim, detaljnost i kvalitet prilika za učenje utemeljeno na radu često nedovoljni za postizanje značajnih ishoda učenja (Schmid & Gruber, 2018.). U Izvještaju o praćenju Torinskog procesa za 2023. godinu se navodi da su se sati praktične nastave povećavali tokom zadnjih godina (ali to još uvijek nije dovoljan broj sati i kvaliteta za dualno tehničko i stručno obrazovanje i obuku) (ETF, 2023.).

Tokom terenskih posjeta su zabilježeni primjeri najboljih praksi u slučaju javnih službi za zapošljavanje koje igraju aktivnu ulogu u planiranju upisnih politika. Čini se da u Republici Srpskoj i nekim kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine postoji relativno dobra koordinacija između službi za zapošljavanje, ministarstava obrazovanja i privrednih komora. Javne službe za zapošljavanje (u RS, FBiH i BD BiH) izrađuju analize potreba tržišta rada i redovno ih šalju stručnim školama u cilju pružanja pomoći pri izradi njihovih upisnih politika.⁵³ Službe za zapošljavanje u drugom polugodištu posjećuju osnovne škole kako bi pružile informacije učenicima i onim zanimanjima za koja postoji velika potražnja. Privredne komore također prikupljaju informacije o potrebama tržišta rada, međutim, nažalost ne postoje centralizirane informacije. Privredna komora Republike Srpske je nedavno počela da vodi evidenciju o poduzećima koja nude praktičnu nastavu za učenike stručnih škola (Unija poslodavaca, 2023.), dok Privredna komora i Zavod za obrazovanje odraslih vode liste pružatelja usluga obrazovanja. Još uvijek nedostaje sistematska analiza potrebnih vještina. Udruženja poslodavaca su izrazila jak interes (čak i posvećenost) za igranje aktivne uloge u tom smislu. Također su predložila provedbu analize troškova i koristi praktične nastave u poduzećima (za početak u jednom od sektora koji je relevantan za projekat koji se provodi kao dio strateškog pilotiranja).

U skladu sa pravilnicima o praktičnoj nastavi koje donose nadležne obrazovne vlasti (u onim administrativnim jedinicama koje su usvojile pravilnike o praktičnoj nastavi⁵⁴), svaki učenik mora biti procijenjen i vrednovan od strane svog mentoranaka pohađanja učenja utemeljenog na radu. Praksa praćenja i vrednovanja praktične nastave u poduzećima se razlikuje u Republici Srpskoj i kantonima/županijama Federacije Bosne i

52 Izražena je spremnost za dijeljenje alata sa drugim kantonima i poslovnim udruženjima.

53 Analiza tržišta rada za 2021./2022. godinu u FBiH, RS i BD BiH.

54 Republika Srpska i oko 50% kantona, ali to nije usklađeno na državnom nivou.

Hercegovine. U Zeničko-dobojskom kantonu, praktičnu nastavu regulira Pravilnik o praktičnoj nastavi u poduzećima koji obuhvata ulogu školskih koordinatora za praktičnu nastavu i mentora iz poduzeća. U Bosansko-podrinjskom kantonu, Pravilnik o praktičnoj nastavi je poboljšán uz podršku GLZ-a, a mentori sada aktivno učestvuju u partnerstvu sa koordinatorima iz škola u ocjenjivanju učinka učenikatokom praktične nastave. Na primjer, u Travniku, gradu u Srednjobosanskom kantonu, mentoriza učenike koji pohađaju trogodišnje i četverogodišnje programe provode testove kako bi provjerili teoretsko znanje učenika u predmetima vezanim za njihove radne aktivnosti i procijenili njihova postignuća tokom praktične nastave (što ukazuje na ogromne razlike u okviru procesa učenja/podučavanja i ishoda učenja koji se postižu, odnosno osiguranja kvalitete). Terenske posjete poduzećima su pokazale da škole ne prihvataju uvijek na pozitivan način negativnu ocjenu učinka učenikatokom praktične nastave koju procjenjuju mentori.

Učenici koji pohađaju četverogodišnje programe u tehničkim školama također pohađaju praksu u okviru učenja utemeljenog na radu u poduzećima. Suprotno mišljenju poslodavaca, pojedini direktori škola smatraju da ipak učenici trebaju provoditi više vremena u školi učeći o općim predmetima koji su potrebni za nastavak školovanja na univerzitetu (na primjer, smatraju da bi praktična nastava u trajanju od dva dana sedmično u poduzeću bila prikladnija od tri dana sedmično). Tokom razgovora u jednoj od tehničkih škola, direktor škole je istakao da su roditelji bili zabrinuti zbog toga što njihova djeca provode previše vremena na praktičnoj nastavi. Može se zaključiti da postoji velika potreba za aktivnostima podizanja svijesti o dvostrukoj ulozi tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke i sistematskom poboljšanju osiguranja kvalitete praktične nastave u poduzeću u svrhu opće koristi po pitanju kvalitete učeničkih postignuća.

Općenito, učenici koji pohađaju četverogodišnji program su manje zainteresirani za učenje utemeljeno na radu od onih koji pohađaju trogodišnji program, osim interesa za ljetni posao, često bez mentora. Međutim, postoje dokazi na temelju izbora kod upisa da su mnogi učenici zainteresirani za bar neki vid praktične nastave, posebno u slučaju profila kao što su elektrotehnika i mašinstvo. Obično postoji veći interes za upis u ove profile nego što je broj dostupnih mjesta za učenike. Određeni dokazi u okviru istraživanja ukazuju na to da su učenici nezadovoljni zbog nedostatka dovoljnog broja mogućnosti za praktičnu nastavu koje su im na raspolaganju (Udruženje učenika i učenica srednjih škola, 2021.). Dokazi prikupljeni u okviru Ankete o radnoj snazi EU pokazuju da, ukoliko se učenje utemeljeno na radu odvija u povoljnom (tehnoški naprednom), pogodnom i poticajnom okruženju za učenje u poduzeću, to

može postati privlačnije mjesto za podučavanje i učenje za svakog učenika. (Cedefop, 2016.).

Tokom početne faze pripreme projektnih intervencija, projektni tim je posjetio određeni broj škola, a neke od studija slučaja sa nalazima su date ispod.

Studija slučaja 1: Tehnička škola u Brčko distriktu BiH

Tehnička škola u Brčko distriktu BiH upisuje više od 900 učenika/učenica godišnje, međutim, njihov broj opada. Škola nudi četverogodišnje programe sa 49 odjeljenja; samo jedna trećina učenika/učenica pohađa trogodišnje programe. Većina praktične nastave se odvija u školskim radionicama za grupe od šest do deset učenika/učenica. Škola posjeduje dobru opremu i mašine, ali im nedostaju sirovine za praktičnu nastavu (npr. drvo za profil stolara, cijevi za profil vodoinstalatera ili metal za smjer metaloprerade).

Tokom završne godine, učenici/učenice pohađaju praktičnu nastavu u poduzeću tokom dva dana sedmično. Međutim, ne postoji dovoljan broj poslodavaca koji su spremni ponuditi mjesta za praktičnu nastavu. Prema informacijama dobijenim od predstavnika Odjela za obrazovanje Brčko distrikta BiH, samo mali broj poduzeća nudi mjesta za učenje utemeljeno na radu i 'oni vide učenike/učenice više kao uposlenike nego kao učenike.' Učenici/učenice obično ne dobijaju naknadu, uz izuzetak nekoliko poduzeća koja osiguravaju besplatan prevoz i/ili 'bonus' u iznosu od 20 BAM za ručak, ukoliko učenici/učenice ostaju nakon 13:00. Brčko distrikt BiH nudi stipendije za studente/studentice, a od 2023. i za učenike/učenice koji biraju upis na programe za profile za kojima postoji velika potražnja na tržištu rada.

45

Studija slučaja 2: Tehnička škola u Banja Luci

Tokom terenske posjete tima stručnjaka, direktor škole je istakao da je to najveća škola u Bosni i Hercegovini i da je nekada bila druga najveća škola u bivšoj Jugoslaviji. U školskoj godini 2023./2024., bilo je upisano oko 1.500 učenika/učenica. Škola je specijalizirana za mašinstvo, smjer koji pohađaju tri četvrtine učenika/učenica, kao i transport, a nedavno je također uveden novi profil u oblasti rudarstva.

Škola nema poteškoće sa privlačenjem učenika/učenica. Postoji veći broj kandidata/kandidatkinja za upis nego broj dostupnih mjesta. Škola nudi i trogodišnje i četverogodišnje programe. Tokom prve godine, učenici/učenice se podučavaju teoriji mašinstva ili drugim predmetima koje nudi škola. Učeni-ci/učenice trogodišnjih programa imaju veći broj sati praktične nastave i stiču vještine potrebne na tržištu rada nakon diplomiranja. Oko 500 učenika/učenica pohađa praktičnu nastavu u poduzećima svake godine. Prošle godine, 460 učenika/učenica je učestvovalo u praktičnoj nastavi (učenju utemeljenom na radu) u 186 uglavnom velikih poduzeća.

Koordinator praktične nastave je svjestan da škola sama nije u stanju ponuditi adekvatnu praktičnu nastavu zbog zastarjele opreme i tehnologija koje posjeduje. Poduzeća nisu spremna podržati školu direktno investicijama u nove mašine i opremu. S druge strane, koordinator nije bio zadovoljan poduzećima koja nisu zainteresirana za investicije u praktičnu nastavu. Ipak, postoje primjeri najboljih praksi, kao što je Elas Metal Export, poduzeće koje ima 300 uposlenih i dobru organizaciju. Ono osigurava mentore/mentorice tokom praktične nastave i naknade za učenike/učenicice koji pohađaju praktičnu nastavu. Odvajaju vrijeme da se sastanu sa roditeljima tokom prvog razgovora sa učenicima/učenicama. To je primjer dobre saradnje između škole i poduzeća u oblasti učenja utemeljenog na radu. Pored praktične nastave, poduzeće također nudi teoretsku obuku, što je još rjeđe.

Pored ovog modela najboljih praksi, školski koordinator je identificirao određene izazove, kao što je nedostatak koordinacije između nastavnika/nastavnicica i mentora/mentorica iz poduzeća. Koordinator/koordinatorice nemaju vremena da posjete učenike/učenicice i osiguraju se da se praktična nastava dobro odvija ili provjere šta rade. To je općenito izazov širom Bosne i Hercegovine kada se radi o učenju utemeljenom na radu. Pored toga, saradnja između nastavnika/nastavnicica i mentora/mentorica iz poduzeća nije regulirana na odgovarajući način. To u budućnosti trebaju podržati i Ministarstvo prosvjete i kulture i Privredna komora tako što će poboljšati obuku za školske koordinatore/koordinatorice i mentore/mentorice iz poduzeća. Također postoji određeni nesporazum o tome da li sadržaj praktične nastave u poduzeću treba da slijedi nastavni plan i program škole. Potrebno je uspostaviti efektivno praćenje, kao što to predviđa Pravilnik o praktičnoj nastavi u Republici Srpskoj. Uobičajena praksa treba biti da poslodavci učestvuju u izradi i prilagodbi nastavnih planova i programa zbog brzih promjena tehnologija i digitalizacije.

Skoro svi učenici/učenicice pronalaze zaposlenje nakon diplomiranja. Mnogi pronalaze poslove u Hrvatskoj, Sloveniji ili drugim državama članicama EU. Iako škola ne prati maturante/maturantice, Privredna komora to čini. Prema njihovim nalazima, za određena zanimanja postoji veća potražnja, npr. u oblasti mašinstva, transporta i saobraćaja, često u porodičnim poduzećima ili drugdje na osnovu preporuke prijatelja ili nekadašnjih učenika/učenicica.

Nedostatak adekvatne opreme i obrazovnih materijala je veliki problem za upravu škole. Školama nedostaju sredstva za ovakve izdatke, a uprava smatra da Ministarstvo prosvjete i kulture i lokalne vlasti trebaju osigurati veća sredstva za novu opremu. Škola također komunicira sa različitim partnerima, a nedavno je potpisala ugovor sa donatorom u vrijednosti od 1,7 miliona BAM za kupovinu CNC opreme. Direktor je također naveo da školi nedostaje finansijska autonomija. Bila bi u većoj mjeri nezavisna da posjeduje vlastiti podračun. To je izazov za većinu stručnih škola u Bosni i Hercegovini, a neke škole su postigle ovaj status (npr. Poljoprivredna škola, Turistička škola, itd.).

Dva primjera vrlo različitih stručnih škola predstavljenih u tekstu iznad otkrivaju značajne razlike u načinu provedbe učenja utemeljenog na radu po pitanju vremena tokom kojeg učenici pohađaju praktičnu nastavu, konteksta praktične nastave i finansijske naknade za učenike ili drugih bonusa koje nude poduzeća. Bez obzira na ove primjere najboljih praksi, naši razgovori u periodu od januara do marta 2024. su pokazali da je praktična nastava u poduzeću često nedovoljna za učenike koji pohađaju trogodišnje programe u stručnim školama. Pomenuto je da aktivnosti podučavanja/učenja nisu dovoljno regulirane i postoji nedostatak praćenja onoga što se uči. Jedno od rješenja ovog problema bi bilo uspostavljanje centara za obuku nekoliko poduzeća kako bi se proširio obim obuke koji se nudi kroz postojeće prakse učenja utemeljenog na radu.

Osnovno načelo dualnog stručnog obrazovanja i obuke se temelji na dualnosti procesa podučavanja/učenja između stručnog obrazovanja i obuke i privatnog sektora. Učenje u poduzeću igra važnu ulogu i navedeno je kao prioritet u okviru "Zaključaka iz Rige" u Bosni i Hercegovini tokom predstojećeg perioda. Dualno obrazovanje je regulirano ugovorom između škole i poduzeća i slijedi puni ciklus učenja za zanimanja važna za privredu. Zahtijeva mjere za izgradnju kapaciteta mentora iz poduzeća, ugovore o dijeljenju troškova između škole i poduzeća i ugovore o zdravstvenoj zaštiti i osiguranju za učenike/učenicice. Za razliku od dualnog obrazovanja u Švicarskoj, Austriji ili Njemačkoj (gdje se učenici tretiraju kao uposlenici), u Bosni i Hercegovini učenici zadržavaju svoj status učenika u poduzeću u kojem se odvija praktična nastava (Schmid, 2018.). Jedan od učesnika⁵⁵ je tokom razgovora opisao razliku između "dualno organiziranog" sistema u Bosni i Hercegovini i dualnog obrazovanja u Švicarskoj i Njemačkoj na slijedeći način: "U Njemačkoj, učenik pripada poduzeću, a u Bosni i Hercegovini, učenik pripada školi." Inicijative za dualno obrazovanje u Bosni i Hercegovini se stoga prvenstveno fokusiraju na škole, a ne poduzeća. GlZ je pomogao da se uspostavi ono što nazivaju "dualno organiziranim" sistemom, umjesto dualnog obrazovanja kakvo postoji u Njemačkoj. Ono ne uključuje naukovanje, kao što je to slučaj u Njemačkoj, a uključena poduzeća ne podučavaju učenike nastavnom planu i programu kao dio učenja utemeljenog na radu. Oblik dualnog obrazovanja koji se uvodi u Bosni i Hercegovini stoga ima svoja vlastita obilježja, jer škola i dalje snosi odgovornost za ovaj proces. Obrazovnim vlastima ovakva struktura odgovara i spremne su da prihvate samo određene elemente klasičnog dualnog stručnog obrazovanja i obuke, tako da možemo reći da je prevladavajuće načelo dualnost stručnog obrazovanja i obuke. Ovakav pristup je adekvatan za lokalne uslove,⁵⁶ a poduzeća su u sve većoj mjeri

55 Tokom terenskih posjeta u periodu od januara do marta 2024.

56 Imajući na umu strukturu i odlike poduzeća u Bosni i Hercegovini.

zainteresirana za učešće u dualnom stručnom obrazovanju i obuci zbog sve većeg nedostatka radne snage.

Dualno stručno obrazovanje i obuka u Bosni i Hercegovini je još uvijek u eksperimentalnoj fazi i provodi se u raznim oblicima u određenim dijelovima zemlje usvajanjem podzakonskih akata.⁵⁷⁵⁸ Prva pilot škola koja provodi "dualno obrazovanje" u Sarajevu je Ekonomska škola. Tim stručnjaka je posjetio školu i zabilježio slijedeću studiju slučaja.

Studija slučaja 3: Ekonomska škola Sarajevo

Ekonomska škola je počela provoditi dualno obrazovanje 2018. godine u skladu sa njemačkim modelom dualnog obrazovanja prilagođenim kontekstu Bosne i Hercegovine. Škola ima 500 učenika/učenica i nema poteškoće po pitanju upisa. Radi se o četverogodišnjoj tehničkoj školi. U školskoj godini 2022./2023., škola je imala jedno odjeljenje bankarskih tehničara i pet odjeljenja ekonomskih tehničara.

Ekonomska škola je počela provoditi dualno obrazovanje uz podršku GLZ-a i u saradnji sa Ministarstvom obrazovanja i Raiffeisen bankom. Kasnije su se pridružile i druge banke kako bi učenici/ma/učenicama ponudile praktičnu nastavu. Postoji školski koordinator, kao i mentori/mentorice u bankama, a saradnja je kvalitetna. Učenici/učenicice koji odaberu profil bankarskog tehničara, imaju dva dana praktične nastave u banci na drugoj godini. Na trećoj i četvrtoj godini provode tri dana u banci. Uslijed trenutnih odredbi Zakona o srednjem obrazovanju, pitanje finansijske naknade za učenike/učenicice nije regulirano.

Međutim, banke često odlučuju da učenicima/učenicama daju bonus, koji je na početku njihove saradnje iznosio 50 BAM, ali se sada povećao na 150 BAM. Učenici/učenicice također mogu raditi tamo tokom praznika, obično tokom ljetnih praznika, a banke u tom periodu nude 450 KM.

Ovaj model je uspješno proveden i učenici/učenicice su zadovoljni ovom praksom. Ipak, direktorica škole je istakla da je interes bio veći kada je dualno obrazovanje po prvi put uvedeno, nego sada. Neke banke učenicima/učenicama nude zaposlenje nakon diplomiranja. Učenici/učenicice su općenito zadovoljni svojom praktičnom nastavom u bankama, ali njihov interes za profil bankarskog tehničara se u zadnje vrijeme smanjuje zbog nezadovoljstva roditelja brojem sati koje oni provode na radu.

57 U okviru projekta "DUALSCI" je razvijen opći model za uvođenje dualnog obrazovanja u visokoškolske institucije u Bosni i Hercegovini. Vidjeti: <https://dualsci.unze.ba/project-info/objectives/>

58 Na primjer, u okviru jedne od najperspektivnijih inicijativa iz Kantona Sarajevo je izrađen nacrt zakona, ali se još uvijek čeka na njegovo usvajanje od strane Kantonalne skupštine i postoji potreba za vođenjem daljih javnih rasprava. Predloženi zakon određuje da se učenje utemeljeno na radu provodi tokom dva dana sedmično na drugoj i trećoj godini, te tri dana sedmično na trećoj i četvrtoj godini. Predviđeno je da će ovi dani biti plaćeni i da će se praktična nastava odvijati u skladu sa nastavnim planom i programom. U Kantonu Sarajevo, Ministarstvo privrede je uključeno u izradu reformi dualnog obrazovanja, zajedno sa Privrednom komorom Kantona Sarajevo, koja igra važnu ulogu.

Učenici/učenice koji biraju profil ekonomskog tehničara nemaju praktičnu nastavu u poduzećima. Nji-hova praktična nastava se odvija u školskim radionicama. Ipak, učestvuju u organizaciji događaja u saradnji sa poslovnim sektorom (npr. Sajam privrede 2023.), što im pruža mogućnost da komuniciraju sa predstavnicima poduzeća i povežu se s njima u cilju budućeg zaposlenja tako što će pokazati svoje znanje i vještine. Isto tako redovno posjećuju poduzeća. U četvrtom razredu postoji izborni predmet poduzeće za vježbu, u okviru kojeg je omogućeno virtuelno poslovanje u poslovnim procesima kao i kod stvarnog poslovnog upravljanja.

Direktorica je također istakla prednosti za učenike/učenice koji posjeduju praktično iskustvo u bankama. Oni postaju zreliji, spremni za svijet rada, imaju veće znanje i vještine u oblasti svog interesa. Međutim, većina maturanata/maturantica nastavlja svoje obrazovanje na visokoškolskim institucijama (90%). Oni uglavnom biraju Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, a neki biraju Pravni fakultet. Drugi maturanti/maturantice traže zaposlenje na tržištu rada, a samo neki od njih uspijevaju dobiti posao na nivou ili u okviru profila za koji su se obrazovali.

Iako dualno stručno obrazovanje i obuka još uvijek nije priznato u zakonima o obrazovanju od strane nadležnih obrazovnih vlasti, podzakonski akti su već usvojeni u određenim kantonima (Unsko-sanskom, Zeničko-dobojskom, Tuzlanskom⁵⁹ i Bosansko-podrinjskom kantonu), a u nekim drugim kantonima su u pripremi (Sarajevski, Tuzlanski, Zapadnohercegovački⁶⁰ i Kanton 10). Podzakonski akti će omogućiti provedbu dualnog stručnog obrazovanja i obuke u okviru postojećih zakona. Prvi uspjeh je postignut u Goraždu, a ubrzo je uslijedio i u drugim kantonima, uz usvajanje većine istih pravila. Pravila reguliraju različite aspekte dualnog obrazovanja, uključujući nastavne planove i programe i odgovornost učenika da vode dnevnik praktične nastave u poduzeću u kojem se odvija njihovo učenje utemeljeno na radu (dualno stručno obrazovanje i obuka). Međutim, kao što je istakao jedan od sagovornika, iako je lako usvojiti zakone, puno je teže provesti ih zbog brojnih izazova, uključujući i kapacitete poduzeća da podrže dualno stručno obrazovanje i obuku u skladu sa načelima osiguranja kvalitete.

59 Usvojeni u februaru 2024., a primjena počinje u školskoj godini 2024./2025.

60 Nacrt zakona u procesu konsultacija; 26. februar – sa socijalnim partnerima, a 29. februara sa privatnim sektorom.

Studija slučaja 4: Provedba dualnog stručnog obrazovanja i obuke – primjer Republike Srpske

U Republici Srpskoj su usvojene izmjene i dopune Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju u junu 2022. i decembru 2023.,⁶¹ čime je praktična nastava odvojena od dualnog stručnog obrazovanja i obuke. Izmjene i dopune uvode naukovanje za učenike/učenicu u poduzećima, ali i dalje je moguće pohađati uobičajenu praktičnu nastavu u poduzeću. Dualno obrazovanje se provodi u saradnji sa Privrednom komorom Republike Srpske u određenim sektorima na temelju izrađenih podzakonskih akata i Pravilnika o praktičnoj nastavi/dualnom stručnom obrazovanju i obuci u srednjem obrazovanju⁶². U okviru sistema koji se razvija, poduzeće mora biti certificirano, odnosno akreditirano kako bi primalo učenike/učenicu.⁶³

U okviru dualno organiziranog obrazovanja, učenje utemeljeno na radu u poduzeću treba obuhvatiti 25% vremena učenika/učenicu, a oni mogu pohađati praktičnu nastavu u više od jednog poduzeća. Dualno obrazovanje uključuje plaćanje naknade učenicima/učenicama tokom učenja utemeljenog na radu, međutim, u okviru par postojećih inicijativa za dualno obrazovanje koje postoje, učenici/učenicu su rijetko plaćeni za svoj rad u poduzeću (Branković, 2022.).⁶⁴ Kao što je navedeno iznad, učenici/učenicu koji pohađaju dualno obrazovanje nisu uposlenici poduzeća, tako da se ne radi o naukovanju. Na primjer, jedna od škola pruža naknadu od 100 KM i naknadu za prevoz za učenike/učenicu prvog razreda, a smatraju da bi to potaklo poslodavce da učestvuju u programu. Od poduzeća se očekuje da preuzmu ove troškove tokom budućih godina. Sistem poreskih olakšica za poslodavce je predložen, ali još uvijek nije usvojen. Nažalost, niti obrazovne vlasti niti privredne komore ne provode analize troškova i koristi učenja utemeljenog na radu/dualnog stručnog obrazovanja i obuke iz perspektive poduzeća. Ne postoje informacije o prednostima koje bi mogle upućivati na produktivnu vrijednost koju učenici/učenicu stvaraju tokom rada za poduzeća. Također ne postoje informacije o tome koliko njih ostaje u poduzećima nakon diplomiranja i koristima koje poduzeća imaju od nižih troškova prilagođavanja i zapošljavanja. Općenito postoji nedostatak informacija o troškovima koji uključuju naknade koje se plaćaju učenicima/učenicama, troškovima mentora/mentorica i drugih uposlenika/uposlenica uključenih u učenje utemeljeno na radu, sigurnosne opreme, putovanja i prehrane, kao i mašina i materijala koji se koriste za obuku učenika/učenicu, a ne proizvodnju, itd.

61 Službeni glasnik Republike Srpske, br. 41718, 92/20, 55/23

62 Usvojen 27. decembra 2023. – Službeni glasnik br. 5/24

63 Slično zakonu koji je usvojen u Srbiji. Ovi aspekti su definirani u podzakonskim aktima, uključujući odredbu o osiguranju za učenike/učenicu tokom njihovog učenja utemeljenog na radu, te formalne ugovore u kojima su definirana prava i odgovornosti učenika/učenicu.

64 Prijavljeno je da je 342 učenika/učenicu plaćeno u okviru ugovora o dualnom obrazovanju u Republici Srpskoj 2022. godine ("Sistem dualnog obrazovanja postaje popularniji u Bosni i Hercegovini", Sarajevo Times, 6/9/2022.).

U Republici Srpskoj, određena poduzeća imaju svoje vlastite centre za praktičnu nastavu u kojima provode dualno obrazovanje. Na primjer, slovenska kompanija Kolektor, koja je licencirana za pružanje usluga dualnog obrazovanja, ima svoj vlastiti centar za praktičnu nastavu gdje podučava učenike/učenice korištenju CNC mašina. Poduzeće ovaj program provodi zajedno sa Ministarstvom prosvjete i kulture, koje smatra da je to najbolji način za provedbu dualnog obrazovanja, iako to zahtijeva velike investicije.

Privredna komora Republike Srpske pruža obuku o učenju utemeljenom na radu za mentore/mentorice iz poduzeća, prati preduslove za praktičnu nastavu i vodi registar svih ugovora sa učenicima/učenicama uključenim u aktivnosti učenja utemeljenog na radu. Ovaj registar sadrži ugovore o učenju utemeljenom na radu, broju uključenih poduzeća, informacije o zanimanjima za koja se učenici/učenice obrazuju i informacije o provedbi praktične nastave.⁶⁵

Određene obrazovne vlasti su osigurale obaveznu naknadu za učenike, kao što su vlasti u Bosansko-podrinjskom kantonu, dok je plaćanje ove naknade u Republici Srpskoj i raznim kantonima Federacije Bosne i Hercegovine (Sarajevskom, Tuzlanskom, Hercegovačko-neretvanskom kantonu) opciono za poduzeća. Ova vrsta potpore se izdvaja kako bi se povećao broj učenika upisanih u trogodišnje programe koji provode veći broj sati na praktičnoj nastavi u poduzeću i imaju najveće izgleda za zapošljavanje nakon diplomiranja. Cilj ovih inicijativa je također očuvanje i promoviranje tradicionalnih zanata koji su uglavnom organizirani u vidu malih i srednjih poduzeća.

Kapaciteti poduzeća za pružanje dualnog stručnog obrazovanja i obuke i odabir mentora za učenike tokom učenja utemeljenog na radu u poduzećima u okviru sistema dualnog obrazovanja i dalje predstavljaju izazov. Uloga poslodavaca u okviru uspostavljanja dualnog stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini je prošla tranziciju od nikakve uloge (na početku) do zrelog nivoa, pri čemu su komore dobile značajnu ulogu. Međutim, prema mišljenju jednog od sagovornika, udruženja poslodavaca također igraju ulogu u ovom procesu tako što aktivno učestvuju u obuci mentora. Dualno stručno obrazovanje i obuka treba biti otvoreno za što veći broj poduzeća kako bi se osigurali kapaciteti sistema i natjecanje, a time i poboljšala kvaliteta. U Bosni i Hercegovini, udruženja poslodavaca su članovi ekonomsko-socijalnih vijeća, dok komore trenutno imaju ovlaštenja u okviru dualnog stručnog obrazovanja i obuke. Jedna od glavnih prednosti za učenike je što dualno stručno obrazovanje i obuka mogu ih odvesti direktno do zaposlenja u istom poduzeću nakon završenog obrazovanja. .

65 Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik, br. 92/20

5.3 POTICANJE UČEŠĆA POSLODAVACA U UČENJU UTEMELJENOM NA RADU

5.3.1 INSTITUTIJSKO OKRUŽENJE

Republika Srpska, kantoni/županije u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distrikt BiH imaju odvojene nadležnosti za učenje utemeljeno na radu.⁶⁶ Kada se radi o poslodavcima, ključni socijalni partneri su Udruženje poslodavaca Federacije Bosne i Hercegovine, Unija poslodavaca Republike Srpske i Udruženje poslodavaca Brčko distrikta BiH. Pored toga, privredne i obrtničke komore su također uspostavljene na nivou entiteta i u većini kantona. One zastupaju interese svojih članova, odnosno poduzeća, i bave se zagovaranjem i izradom zakona, propisa i ekonomskih programa, pružaju usluge poslovnog savjetovanja, bave se razvojem poduzetništva i upravljanjem malim i srednjim poduzećima, analizom tržišta rada i obrazovanjem i obukama za svoje članove. Finansiraju se naknadama svojih članova koji su većinom velika i srednja poduzeća. Njihova uloga u donošenju odluka o obrazovnim politikama i upravljanju učenjem utemeljenim na radu se razlikuje u različitim administrativnim jedinicama u zemlji. Privredna komora Republike Srpske nudi obuku za mentore iz poduzeća, prati ispunjenost preduslova za praktičnu nastavu i vodi registar svih ugovora sa učenicima koji obavljaju praksu u okviru učenja utemeljenog na radu. U registru su sadržani ugovori o učenju utemeljenom na radu, broj uključenih poduzeća i informacije o zanimanjima za koja se učenici obrazuju, te informacije o provedbi praktične nastave.⁶⁷ U Federaciji Bosne i Hercegovine, poslodavci mogu kontaktirati svoju privrednu komoru kako bi provjerili ispunenost kriterija za organizaciju praktične nastave za učenike. /učenice. Privredna komora provjerava mentore koji pružaju praktičnu nastavu i omogućava petogodišnji ugovor za odabrane poslodavce u svrhu pružanja usluge praktične nastave. Učenici trenutno pronalaze poslodavca kod kojeg bi rado željeli pohađati praktičnu nastavu uz pomoć svoje škole. U budućnosti će Privredna komora biti nadležna za ovaj proces spajanja škola, učenika i poslodavaca i neće biti direktnog kontakta između škola i poslodavaca. U Brčko distriktu Bosne i Hercegovine, Privredna komora sarađuje sa Udruženjem poslodavaca, ali nije uključena u planiranje obrazovanja i obuke. Međutim, ona provodi anketu o potrebama tržišta rada i stavlja rezultate obrazovnim vlastima na raspolaganje. *Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini* predviđa uspostavljanje tripartitnih vijeća u cilju uspostavljanja veza između stručnog obrazovanja i tržišta rada (OECD, 2018.).

66 Na državnom nivou, Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine je savjetodavno tijelo nadležno za praćenje međunarodnih ugovora koji se odnose na pitanja tržišta rada.

67 Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik br. 92/20

Svrha tripartitnog vijeća (udruženje poslodavaca, privredna komora, sindikat, ministarstva obrazovanja i stručna škola) je predviđanje potreba tržišta rada, koje bi trebale utjecati na upisne politike škola [8]. Njihova uloga u definiranju upisne politike je ključna i ima ogroman utjecaj na zapošljivost svršenika stručnih škola, posebno s obzirom da se smatra da kod određenih stručnih škola postoji tendencija da svoju upisnu politiku oblikuju prema potrebama nastavnika a ne učenika (ETF, 2022.).

U Federaciji Bosne i Hercegovine je uspostavljena međusektorska grupa za stručno obrazovanje sa ministarstvima obrazovanja, ministarstvima privrede i drugim akterima u stručnom obrazovanju i obuci koristeći međukantonalni pristup. Privredna komora Zeničko-dobojskog kantona je aktivna u predvođenju ovog procesa. Privredna komora Republike Srpske je aktivan partner u pružanju podrške za aktivnosti učenja utemeljenog na radu, kao na primjer podrška mentorima iz poduzeća u okviru programa obuke, a sastoji se od 24 sata teoretske obuke i 16 sati individualnog praktičnog rada (Pedagoški zavod Republike Srpske, 2021.). Program obuke ima za cilj pružanje adekvatnog pedagoškog, didaktičkog i metodološkog znanja u cilju poboljšanja kvalitete praktične nastave za učenikeu stručnim školama. Privredna komora je obučila i certificirala 14 mentora u regiji Doboj uz podršku GIZ-a (Privredna komora Republike Srpske, 2022.).

Međutim, tripartitna vijeća još uvijek nisu aktivno učestvovala u definiranju prava i obaveza poduzeća i učenikaili izradi propisa koji se odnose na radne uslove učenika koji pohađaju praktičnu nastavu. Regulatorni okvir za definiranje statusa učenikakoji učestvuju u učenju utemeljenom na radu i njihove pravne zaštite je neadekvatan, a učenici rijetko imaju odgovarajuće osiguranje. Socijalni dijalog je relativno slab u Bosni i Hercegovini (Evropska komisija, 2022a) i potrebno ga je ojačati, tako da bi socijalni partneri mogli imati aktivniju ulogu u licenciranju mentoraiz poduzeća, pružanju smjernica o provedbi učenja utemeljenog na radu za poduzeća i praćenju i evaluaciji učenja utemeljenog na radu. U Federaciji Bosne i Hercegovine, bolje organizirani sindikati u sektoru mašinstva i trgovine imaju veliki utjecaj na odluke o politikama koje se tiču ekonomskog statusa njihovih radnika.. Predstavnici sindikata su učestvovali u radionicama i konferencijama određenih projekata Evropske unije. Njihovi predstavnici su također igrali ulogu u radnoj grupi za izradu Akcionog plana za provedbu Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2020. (Vijeće ministara BiH, 2014b).

Planiranje učenja utemeljenog na radu treba biti zajednička aktivnost školskih koordinatora i mentora iz poduzeća, međutim, kako bi se navedena

aktivnost, školski koordinatori trebaju bolje razumijevanje savremenih tehnologija i procesa rada koji se koriste u poduzećima. U cilju jačanja njihovih kompetencija u tom smislu, predloženo je da bi školski koordinatori mogli imati koristi od obuke u poduzećima što je predloženo u strateškom dokumentu za provedbu Zaključaka iz Rige (Vijeće ministara BiH, 2021.). Također, mentorimau poduzećima su potrebni akreditirani programi obuka. (Vijeće ministara BiH, 2021.). Nadalje, uključivanje poslodavaca u tijela za upravljanje učenjem utemeljenim na radu može pomoći stručnim školama da učenicima prenose kompetencije neophodne za efektivnu praktičnu nastavu (Schmid & Gruber, 2018.). Takva saradnja bi zahtijevala uključenost svih interesnih strana, uključujući škole, poslodavce i lokalne zajednice.

54

Partnerstva i saradnja između kreatora politika, pružatelja obrazovnih usluga i poslodavaca je ključna za uspjeh strukturiranih programa učenja utemeljenog na radu (Sweet, 2018.). Međutim, uzimajući u obzir složene upravljačke strukture u Bosni i Hercegovini, naponi na koordinaciji politika u Bosni i Hercegovini i uspostavljanja smjernica za cijelu zemlju nisu bili vrlo učinkoviti. Sagovornici su predložili da bi pomoć Evropske unije mogla u većoj mjeri doprinijeti podršci Ministarstvu civilnih poslova kako bi predvodilo koordinaciju i uključilo poduzeća i praktičare u okviru tripartitnog vijeća u oblasti stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini, u skladu sa Zakonom o srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine. Koordinacija između agencija bi se također mogla poboljšati koristeći pristup odozdo ka gore, uz učešće interesnih strana na lokalnom nivou. Jedan od sagovornika je predložio da treba uspostaviti vijeća za sektorske vještine u cilju revidiranja postojećih nastavnih planova i programa u skladu sa potrebama tržišta rada za svaki od sektora.

5.3.2 PERSPEKTIVA POSLODAVACA

U dualnom stručnom obrazovanju i obuci, poduzeća igraju ključnu ulogu u provedbi praktične nastave/učenja utemeljenog na radu. Mada bi svi različiti oblici praktične nastave mogli podržati učenike/učenice pri sticanju stručnih vještina, najbolja praktična nastava se odvija u radnom okruženju. Jedan od poslodavaca sa kojim je vođen razgovor je istakao da učenici ne mogu steći odgovarajuće vještine ukoliko ne iskuse stvarne procese rada. Udruženja poslodavaca se često žale na obrazovni sistem i nedostatak osoba sa završenim stručnim obrazovanjem specifičnih profila zbog neadekvatnih politika upisa.

Postoje različite perspektive kada se radi o predviđanju uloga i odgovornosti u dualnom stručnom obrazovanju i obuci – perspektiva poslodavaca

i škole. Planirana projektna podrška u okviru strukturiranog dijaloga na više nivoa je od ključnog značaja.

Pored navednog postoje vrlo relevantna pitanja (posebno za mikro i mala poduzeća) kada se razmišlja o povećanju sudjelovanja poduzeća u dualnom stručnom obrazovanju i obuci (kao što su to istakla poduzeća tokom terenskih posjeta):

- ➊ Praksa “vrbovanja” od strane drugih poduzeća koja zapošljavaju učenike, tako da se poduzeća suočavaju sa rizikom gubitka koristi svoje investicije. Natjecanje među poslodavcima je tako intenzivno da čak dolazi i do vrbovanja učenika stručnih škola koji su na praksi od strane konkurentskih poduzeća,
- ➋ Nadalje, mnogi poslodavci nemaju informacije o učenju utemeljenom na radu i svojim pravima i obavezama, što nameće potrebu podizanja njihove svijesti o podršci koju mogu dobiti. (weet, 2018.),
- ➌ Zahtjevi stručnih škola prema poduzećima da omoguće praktičnu nastavu za njihove učenike se ponekad odbijaju, jer poduzeća smatraju da ih se koristi kako bi se kompenziralo neadekvatno podučavanje u školama,
- ➍ Nedostatak vremena osoblja poduzeća kako bi radili kao mentori (oko 50% radnih sati)
- ➎ Finansijsko i nefinansijsko priznavanje (koristi, poticaji, priznata društvena odgovornost, itd.),
- ➏ Zdravstveni i sigurnosni uslovi za učenike na specifičnim radnim mjestima, posebno u slučaju malih i srednjih poduzeća, itd.

Studija slučaja 5: Razmišljanja privatnog sektora o zastarjelim nastavnim planovima i programima, sadržaju učenja i ocjenjivanju učenika/učenica

Razgovor sa predstavnicima poduzeća iz Travnika – GMS, u Srednjobosanskom kantonu, koje nudi praktičnu nastavu učenicima/učenicama stručnih škola u oblasti mašinstva i metaloprerade, je pružio uvid u izazove sa kojima se suočavaju zbog zastarjelog nastavnog plana i programa lokalnih stručnih škola. Kako bi odgovorilo na ove izazove, poduzeće ima za cilj uspostaviti svoju vlastitu osnovnu i srednju stručnu školu u svrhu obrazovanja učenika/učenica o savremenim pristupima metaloprerađi u doba digitalne transformacije.

Poduzeće je zainteresirano za razvoj aktivnosti učenja utemeljenog na radu i član je Udruženja poslodavaca Srednjobosanskog kantona. Mentori/mentorice u poduzeću su spremni obučavati nastavnike iz lokalnih stručnih škola, ali se čini da nastavnici/nastavnice nisu posebno zainteresirani za to. Poduzeće trenutno ima 60 učenika/učenica na učenju utemeljenom na radu, a neki od njih čak dolaze u poduzeće iz drugog kantona.

Iako škole očekuju od poslodavaca da osiguraju mentora/mentoricu za njihove učenike/učenice tokom učenja utemeljenog na radu, kada škola pošalje svoje učenike/učenice u privatno poduzeće, često utvrde da učenici/učenice nemaju mentora/mentoricu ili da ne primaju nikakvu naknadu. Mnogi poslodavci također ne pružaju nikakvo osiguranje, a škole često nisu u prilici da si priušte osiguranje za svoje učenike/učenice koji pohađaju učenje utemeljeno na radu.

56

Za razliku od predstavljene studije slučaja, Zeničko-dobojski kanton predstavlja primjer najboljih praksi kao jedan od malobrojnih kantona koji je regulirao pitanje sigurnosti na radu i osiguranja tokom učenja utemeljenog na radu u skladu sa načelima "dostojanstvenog rada" Međunarodne organizacije rada.

Jedan broj škola pokazuje i zabrinutost da bi veći broj sati praktične nastave u poduzećima mogao ugroziti status i sigurnost zaposlenja njihovog nastavnog osoblja.⁶⁸ Činjenica je da tehnologija napreduje brže nego što su mogućnosti škole da se prilagode stim, odnosno da kupe najnoviju opremu koju bi koristile za obuku učenika, a poslodavci rijetko podučavaju učenike novim tehnologijama. Postoji široko rasprostranjeno mišljenje da će se, ukoliko se ovi problemi ne riješe, nedostatak radne snage za određena zanimanja samo povećavati. .

Ipak, poduzeća su se tokom zadnjih godina počela suočavati sa izazovom zadržavanja radne snage zbog emigracije iz Bosne i Hercegovine. Bez obzira na visoku stopu nezaposlenosti, mnogi poslodavci se počinju suočavati sa nedostatkom radne snage sa odgovarajućim vještinama. Kao rezultat toga, oni su mnogo više zainteresirani za dualno obrazovanje nego u predhodnim razdobljima. . Posvećuju veću pažnju obuci i prekvalifikaciji i više i sarađuju sa obrazovnim institucijama nego ranije. U okviru nedavno provedene ankete, više od dvije petine (44%) poslodavaca je izrazilo interes za prihvatanje učenika stručnih škola na praksu u okviru učenja utemeljenog na radu. (ETF 2020.). Udruženja poslodavaca su tokom terenskih posjeta potvrdila da su svjesna hitne potrebe za odgovarajućim vještinama novozaposlene radne snage kako bi bili u stanju raditi sa novim tehnologijama koje se odnose na zelenu tranziciju i umjetnu inteligenciju i izrazili su veliku posvećenost aktivnoj saradnji sa ovim

68 Komentari su dati tokom uvodnog sastanka za ovaj projekat u junu 2023.

projektom. Također su istakli potrebu za redovnim procjenama potreba za vještinama i izrazili spremnost za sistematski pristup ovom pitanju, kao i za analizu troškova i koristi dualnog stručnog obrazovanja i obuke iz perspektive poduzeća. Pored toga, poslodavci počinju da u velikoj mjeri zagovaraju "dualno obrazovanje" kroz svoja udruženja poslodavaca, jer smatraju da bi to mogao biti najbolji način da osiguraju kvalificiranu radnu snagu potrebnu za trenutne uslove na tržištu rada.

Tokom terenskih posjeta je potvrđeno da je potrebno ozbiljno pristupiti izgradnji kapaciteta poduzeća za učešće u dualnom stručnom obrazovanju i obuci (posebno u slučaju malih i srednjih poduzeća), jer se mnoga od njih još uvijek ne osjećaju spremnim da budu uključena u provedbu dualnog stručnog obrazovanja i obuke.

Poduzeća su tokom terenskih posjeta potvrdila da je dualno stručno obrazovanje i obuka učinkovito za prenošenje vještina potrebnih za profile zanimanja: učenici dualnog stručnog obrazovanja koje se odvija prvenstveno u školi, a koji pohađaju praktičnu nastavu u poduzećima, ostvaruju bolje rezultate od učenika čije stručno obrazovanje se u potpunosti odvija u školi (sa praktičnom nastavom u školskoj radionici), . Razgovori sa udruženjima poslodavaca i pojedinačnim poduzećima, kao i analiza dokumentacije su pokazali da je učešće poslodavaca u učenju utemeljenom na radu ograničeno, jer ne posjeduju dovoljne informacije i trebaju više smjernica za provedbu dualnog obrazovanja, ali i više informacija o vlastitim pravima i obavezama. Mala i srednja poduzeća se suočavaju sa poteškoćama pri provedbi plana praktične nastave, pružanju mjera sigurnosti na radu i finansijske naknade za učenike. Nadalje , poduzeća su umorna od nedostatka konkretnih rezultata i beskrajnih koncepata, jer većinom vide troškove, ali ne i vrijednost trenutnih praksi praktične nastave u poduzećima, osim par izuzetaka. Povećan broj zahtjeva stručnih škola za praktičnu nastavu u poduzećima vodi ka negativnom stavu poduzeća prema praksi jer smatraju da ih se koristi u svrhu kompenziranja neadekvatne nastave u školama.

6 | FINANSIRANJE STRUČNOG OBRAZOVANJA I OBUKE

58

Najveći dio sredstava za stručno obrazovanje i obuku osiguravaju različite razine vlasti u Bosni i Hercegovini. Ministarstva nadležna za obrazovanje odlučuju o finansiranju inicijalnog stručnog obrazovanja i obuke, a budžeti dolaze iz entiteta, kantona i Brčko distrikta BiH – ukupno 13 budžeta. Međutim, izdaci po učeniku variraju, kao i plate osoblja. Iako obrazovanje čini najveću stavku među troškovima većine kantona, finansiranje inicijalnog stručnog obrazovanja i obuke nije adekvatno. Bosna i Hercegovina je 2018. godine izdvojila 4,4% svog BDP-a za obrazovanje, što je blizu prosjeka Evropske unije (4,7%) (Svjetska banka, 2019.). Veliki dio sredstava se izdvaja kako bi se pokrili administrativni troškovi odgovornih obrazovnih vlasti, a s obzirom da je svaka administrativna jedinica odgovorna za finansiranje vlastitog obrazovanja, dodjela sredstava najvećim dijelom zavisi od vlastitih finansijskih resursa. U Federaciji Bosne i Hercegovine, 91% obrazovnog budžeta se troši na osoblje, dok u Republici Srpskoj ovaj postotak iznosi 87%. Dok se broj upisanih učenika smanjuje, broj nastavnog osoblja se povećava. Nadalje, skoro trećina troškova osoblja se odnosi na nenastavno osoblje. Time se postavlja pitanje o ukupnim izdacima i efikasnoj upotrebi obrazovnih budžeta (Svjetska banka, 2019.). . Ovakav omjer ne omogućava investicije u nove tehnologije i digitalnu transformaciju u stručnom obrazovanju i obuci, što je ključno za tranziciju ka Industriji 4.0. Razlike u dostupnosti resursa su prisutne među administrativnim jedinicama u Bosni i Hercegovini, najvećim dijelom zbog toga što lokalne vlasti same prikupljaju sredstva za obrazovanje. Finansijsku podršku također pružaju međunarodni donatori, kao što je EU, Švicarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), OeAD i Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ). U skladu sa Zakonom o finansiranju stručnog obrazovanja i obuke, javne institucije mogu ostvarivati vlastite prihode pružanjem obuke i usluga, kao i od poklona, donacija i grantova, doprinosa roditelja i najma prostorija. Međutim, sistem trezorskog poslovanja razvijen u cilju povećanja transparentnosti i odgovornosti po pitanju potrošnje ne dozvoljava stručnim školama neposrednu upotrebu ovakvih prihoda. Finansiranje stručnog obrazovanja od strane privatnog

sektora je dobrovoljno i rijetko. Međutim, najmanji kanton u Federaciji BiH, Bosansko-podrinjski kanton, je 2018. godine uveo obavezna plaćanja za poduzeća uključena u naukovanje, uključujući naknade za opremu.

Ministarstva obrazovanja pokrivaju plate nastavnika, dok lokalne općinske i gradske vlasti pokrivaju materijalne troškove infrastrukture i opreme. Pored toga, privatna poduzeća doniraju određenu opremu. Javni izdaci za obrazovanje zanemaruju investicije u školsku infrastrukturu, posebno u manjim kantonima/županijama, dok neke škole vidno napreduju, drugima nedostaje oprema kako bi organizirale praktičnu nastavu u školi. Rezultati PISA istraživanja za Bosnu i Hercegovinu koje je provela Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj pokazuju da skoro polovina (45,6%) učenika pohađa škole čiji su direktori naveli da neadekvatna ili loša fizička infrastruktura onemogućava odgovarajuću nastavu (OECD, 2019.).⁶⁹

Način finansiranja učenja utemeljenog na radu još uvijek nije riješen, a podzakonski akti svake od administrativnih jedinica ga tretiraju na drugačiji način (Unija poslodavaca Republike Srpske, 2023.). Učenici su općenito u većoj mjeri zainteresirani za učenje utemeljeno na radu u poduzećima, ukoliko su plaćeni za svoj rad, a to može biti i poticaj za izradu finansijskih aranžmana. Naknada za dualno obrazovanje je iznosila 15% prosječne plate tokom prethodne godine. Međutim, za mala i srednja poduzeća je često teško pružiti finansijsku naknadu učenicima koji su na praksi. Poduzeća se žale na troškove pružanja praktične nastave i obično zanemaruju koristi koje im praktična nastava donosi (Schmid & Gruber, 2018.).

Prioritetna oblast 4 Zaključaka iz Rige za Bosnu i Hercegovinu obuhvata finansiranje učenja utemeljenog na radu, koje (prema ovom dokumentu) treba biti definirano zajednički od strane udruženja poslodavaca i obrazovnih vlasti. Tripartitna savjetodavna vijeća mogu igrati važnu ulogu u ovome. Drugi finansijski mehanizmi, kao što su centralizirana sredstva koja se prikupljaju na temelju doprinosa poduzeća, su također mogući (Vijeće ministara BiH, 2021.). Zeničko-dobojski kanton je promovirao dijeljenje troškova za praktičnu nastavu (učenje utemeljeno na radu) u okviru pilot programa za dva profila zanimanja.⁷⁰ Poslodavci koji nude ovaj vid obrazovanja se nagrađuju većim brojem bodova u okviru javnih poziva za grantove, a pružaju se i poreske olakšice za obroke koje nude

69 Ove podatke je moguće pronaći online u tabeli baze podataka OECD-ovog PISA istraživanja za 2018. godinu II.B1.5.18.

70 U okviru ovog programa su provedeni pilot programi za zanimanja stolara i tehničara drvo-prerade na osnovu ishoda učenja i metodologije razvijene u cilju prevazilaženja nedostataka između modularnih i tradicionalnih nastavnih planova i programa.

učenicima. Pored toga, učenici tokom praktične nastave imaju osiguranje od povreda na radu.

Zbog nedostatka propisa o učenju utemeljenom na radu, poduzeće u Travniku (GSM d.o.o.) je uspostavilo vlastiti mehanizam finansiranja učenja utemeljenog na radu. Tokom druge godine trogodišnjih programa stručnog obrazovanja i obuke, ovo poduzeće nudi naknadu od 200 BAM, a ona se povećava na 300 BAM u drugom polugodištu.. Učenici također imaju ferijalnu praksu. Poduzeće isto tako osigurava naknadu za obrok i prevoz, što predstavlja oporezive iznose za poduzeće. Ono je preuzelo punu finansijsku odgovornost za svoje učenike na praktičnoj nastavi.

Pored toga, najbolje prakse u oblasti stručnog obrazovanja i obuke također uključuju povoljan okvir za pružatelje stručnog obrazovanja i obuke za aktivnosti kojima se ostvaruju prihodi, kako bi se kompenzirala nedovoljna i neadekvatna sredstva za finansiranje i dalji razvoj. Pored toga, u Bosni i Hercegovini postoje ograničenja unutar zakonodavnog okvira koja sprečavaju finansijsku autonomiju pružatelja stručnog obrazovanja i obuke, kao i nedostatak institucionaliziranih finansijskih poticaja za javno-privatno finansiranje stručnog obrazovanja i obuke. U budućnosti će pametno upravljanje stručnim obrazovanjem i obukom zahtijevati da se finansiranje ove oblasti riješi upravljanjem na više nivoa na temelju poboljšanih propisa, prilagođavanja i pojednostavljenja procedura koje neće dovesti do poremećaja tržišta.

Finansiranje učenja utemeljenog na radu je definirano podzakonskim aktima svake administrativne jedinice, uz velike razlike u primjeni. Postoji potreba za usklađivanjem važećih pravila za finansiranje učenja utemeljenog na radu.⁷¹ Iskustvo država članica EU pokazuje da su učenici u većoj mjeri zainteresirani za praktičnu nastavu u poduzećima kada dobijaju finansijsku naknadu za svoj rad. To bi trebalo motivirati donosioce odluka u Bosni i Hercegovini da pružaju takve finansijske naknade.

Studija slučaja 6: Poticaji za finansiranje stručnog obrazovanja i obuke kroz poreske olakšice – Slovačka

1. Poreske olakšice u slučaju poreza na dobit pravnih lica

Maksimalni iznos olakšice za poduzeće je:

- 3.200 EUR, ukoliko pruža više od 400 sati praktične nastave po učeniku/učenici
- 1.600 EUR, ukoliko pruža više od 200 sati praktične nastave po učeniku/učenici.

⁷¹ Pitanje finansiranja je jedan od glavnih izazova i još uvijek nije riješen (Unija poslodavaca Republike Srpske, 2023.).

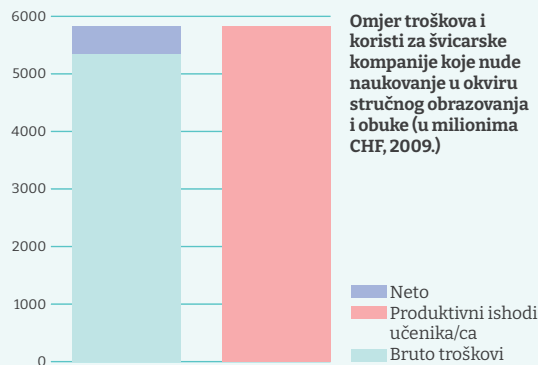
2. Poreske olakšice u slučaju poreza na dohodak fizičkih lica
Pravo na odbitak do 100% izdataka, ukoliko ukupni godišnji dohodak ne prelazi 1.901 EUR.

Izvor: Cedefop, 2023.

Studija slučaja 6: Finansiranje stručnog obrazovanja i obuke u Švicarskoj

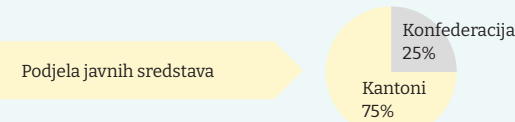
Imajući na umu činjenicu da su privrede Bosne i Hercegovine i Švicarske prilično različite po pitanju cijelog niza parametara, te da je privatni sektor uključen u postizanje bolje kvalitete provedbe nastavnih planova i programa stručnog obrazovanja i obuke, švicarski sistem nije moguće prenijeti u potpunosti.

Bez obzira na to, najbolje prakse švicarskog modela bi se trebale koristiti i prilagoditi uslovima u Bosni i Hercegovini. Veliki napredak se može ostvariti sa stranim investitorima koji dolaze iz zemalja u kojima je ovaj model obrazovanja već prisutan u praksi. Njihova iskustva će biti više nego dobrodošla, kako bi se provele neophodne promjene.

FINANSIRANJE STRUČNOG OBRAZOVANJA I OBUKE

Prelazni pripremni kursevi za stručno obrazovanje i obuku	Kantoni / općine / Konfederacija/ učenici i učenice
Praktična nastava u poduzeću	Poduzeća
Stručne škole	Kantoni/općine/Konfederacija
Kursevi u industriji	Poduzeća/profesionalne organizacije/ kantoni/Konfederacija
Kvalifikacijske procedure	Kantoni/Konfederacija/ stručne organizacije

FINANSIRANJE STRUČNOG OBRAZOVANJA I OBUKE / VIŠEG STRUČNOG OBRAZOVANJA I OBUKE

Javna sredstva za 2010.: 3,4 milijarde CHF, od čega

- 25% od strane Konfederacije, uz slijedeću raspodjelu:
 - 90% sredstava po fiksnoj stopi (po glavi stanovnika) kantonima za njihove zadatke
 - 10% za projekte u cilju razvoja i poboljšanja kvalitete stručnog obrazovanja i obuke/višeg stručnog obrazovanja i obuke i specifične projekte razvoja stručnog obrazovanja koji služe javnom interesu (Zakon o stručnom obrazovanju i obuci, članovi 54. i 55.) i za treća lica (organizacija ispita u višem stručnom obrazovanju u na saveznom nivou)

75% od strane kantona

Doprinos privrede (stručne organizacije, poduzeća)

- Osnovni zadaci (npr. definiranje sadržaja praktične nastave)
- Oko 30 do 40% švicarskih poduzeća nudi naukovanje

Izvor: Zavod za stručno obrazovanje i obuku Švicarske za 2013. godinu, potvrđeno od strane Cedefop-a 2023. godine

7 | OSIGURANJE KVALITETE U STRUČNOM OBRAZOVANJU I OBUCI

Osiguranje kvalitete i relevantnosti stručnog obrazovanja i obuke je postao važniji i teži zadatak zbog činjenice da se današnja tržišta rada mijenjaju brže nego ikada ranije. Uspostavljanje koherentnog sistema osiguranja kvalitete u skladu sa preporukama Evropskog referentnog okvira za osiguranje kvalitete u stručnom obrazovanju i obuci (EQAVET) je ključno za relevantnost i pouzdanost stručnog obrazovanja i obuke za tržište rada i pojedince, kao i razvoj vještina i kompetencija koje će omogućiti zapošljivost i cjeloživotno učenje. U Bosni i Hercegovini, nadležne obrazovne vlasti su odgovorne za osiguranje kvalitete⁷² u skladu sa Evropskim referentnim okvirom EQAVET. Međutim, od 2015. godine je izrađen niz popratnih dokumenata za osiguranje kvalitete uz podršku Evropske unije⁷³ i drugih projekata koje podržavaju donatori.⁷⁴

63

“Priručnik za osiguranje kvalitete u stručnom obrazovanju i obuci” je razvijen uz podršku projekta Razvoj kvalifikacijskog okvira za cjeloživotno učenje (QFLLL). Priručnik se fokusira na teme poput standarda osiguranja kvalitete u stručnom obrazovanju i obuci, smjernice za samoprocjenu za institucije, smjernice za eksternu evaluaciju za institucije, smjernice za sistemsku evaluaciju, standarde obuke za eksterne evaluatore i Smjernice o evropskom bodovnom sistemu za stručno obrazovanje i obuku (ECVET). Akcioni plan za izradu i provedbu Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini za period od 2014. do 2020. također definira osiguranje kvalitete: “Osiguranje kvalitete je sistem i niz procedura koje se primjenjuju kako bi se održao dogovoreni standard proizvoda i usluga, uključujući njihovo stalno poboljšanje”.

Ne postoje mehanizmi za osiguranje kvalitete kako bi se na sistematski način pratila kvaliteta obrazovnih ulaganja, rezultata ili ishoda (Svjetska

72 “Poboljšanje kvaliteta i relevantnosti stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini u svjetlu zaključaka iz Rige – za period 2021.-2030.”

73 IPA, “Razvoj Kvalifikacijskog okvira za cjeloživotno učenje u Bosni i Hercegovini” 2015.-2018., Euroid/134310/DH

74 <https://eqf.ba/dokumenti/> “Priručnik za osiguranje kvalitete u stručnom obrazovanju i obuci” je izrađen uz podršku projekta.

banka, 2019.). Međutim, prvi koraci ka Okviru za osiguranje kvalitete za stručno obrazovanje i obuku su napravljeni razvijanjem prijedloga okvira 2018. godine u skladu sa Evropskim referentnim okvirom za stručno obrazovanje i obuku EQAVET, uključujući raspoložive podatke na razini svih obrazovnih vlasti (kantoni, RS i BD BiH). Uzimajući u obzir trenutnu situaciju, ključni izazov za obrazovnu politiku i sisteme u Bosni i Hercegovini je primjena načela EQAVET-a na svim nivoima i u svim fazama.

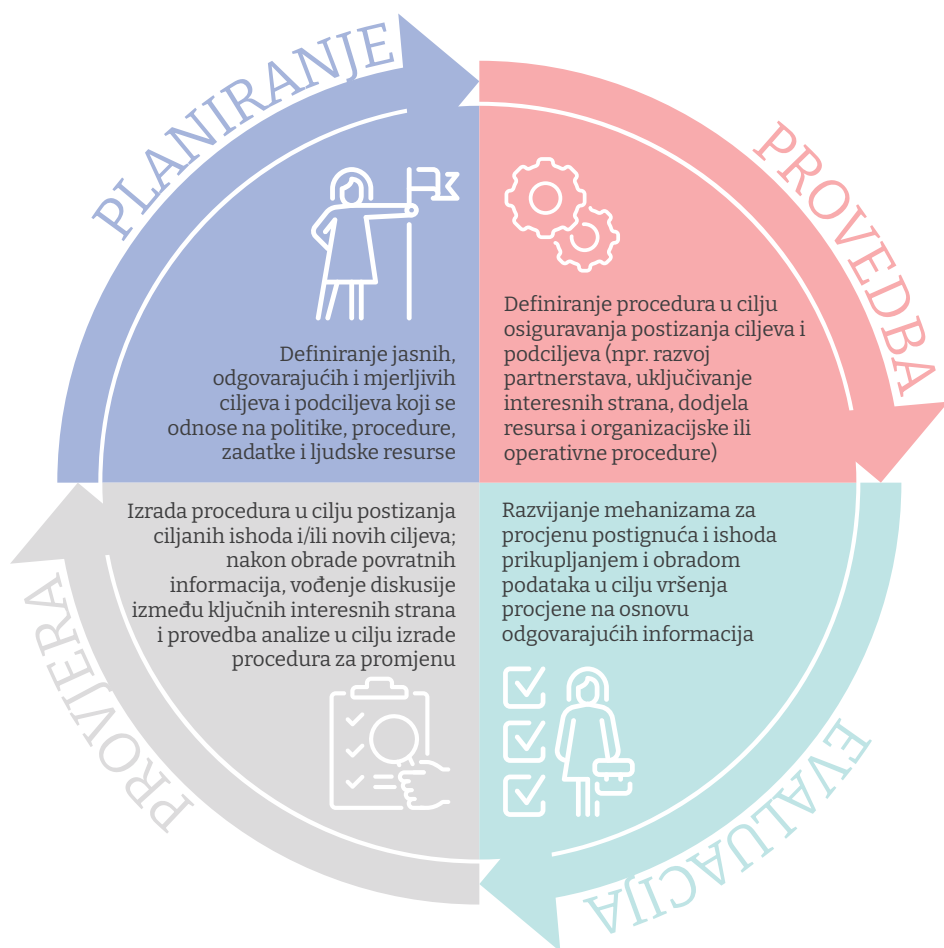
U skladu sa Evropskim referentnim okvirom EQAVET, kvaliteti stručnog obrazovanja i obuke treba pristupati sa dva aspekta. Jedan se odnosi na kvalitetu punog ciklusa politika (planiranje – provedba – evaluacija – provjera), a drugi se odnosi na učinak pružatelja usluga stručnog obrazovanja (škole). Ova dva aspekta osiguranja kvalitete su međusobno povezana i komplementarna, jer se indikatori kvalitete stručnog obrazovanja i obuke najbolje vidljivi na osnovu postignuća učenika i predstavljaju rezultat obrazovnog rada.

Počevši od prvog EQAVET indikatora koji se odnosi na relevantnost u strukturiranom stručnom obrazovanju i obuci, zatim poslovni dijalog, te do indikatora koji se odnosi na mehanizme za identifikaciju potreba za obukom na tržištu rada, postoji jasna potreba za pametnim upravljanjem stručnim obrazovanjem i obukom, što se treba podržati izradom politika utemeljenih na dokazima u okviru projekta.

Ovaj princip se odnosi i na ograničenu ulogu socijalnih partnera u donošenju odluka i nedostatak sveobuhvatnog sistema osiguranja kvalitete za stručno obrazovanje i obuku. Bosna i Hercegovina je postigla stanoviti progres, što vodi i ka učinkovitim institucijskim aranžmanima, najboljih praksi i inovativnih inicijativa na različitim nivoima vlasti u skladu sa standardima i smjernicama Evropske unije. Stabilan napredak po pitanju upravljanja stručnim obrazovanjem i obukom i sistemske reforme se odlikuje poboljšanjem politika, boljim reguliranjem, te usklađivanjem i pojednostavljenjem procedura, što će pomoći Bosni i Hercegovini da postigne 'strukturirano' upravljanje stručnim obrazovanjem i obukom na više nivoa.

Preduslov za sistematsko osiguranje kvalitete je potpuno funkcionalan Kvalifikacijski okvir, dopunjen Registrom kvalifikacija. Kvalifikacijski okvir u Bosni i Hercegovini je "tek u ranoj fazi provedbe" (Cedefop REFERNET)⁷⁵. Ministarstvo civilnih poslova BiH je nedavno uspostavilo radnu grupu za dalji razvoj Kvalifikacijskog okvira (QF), a grupa se prvi put sastala u oktobru 2023. Sve odgovorne obrazovne vlasti i njihovi partneri su imenovali

⁷⁵ <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/nqfs-online-tool/countries/bosnia-herzegovina-2020>

Grafikon 11. Ključni elementi Evropskog referentnog okvira EQAVET

Izvor: Evropski referentni okvir EQAVET Evropske komisije

članove u radnu grupu. Ovo je jedan od prioriteta za budući razvoj obrazovnih sistema u Bosni i Hercegovini.

Način ocjenjivanja postignuća učenika tokom praktične nastave još uvijek nije standardiziran, ali je reguliran različitim zakonima i podzakonskim aktima za srednje škole u entitetima, kantonima i Brčko distriktu BiH. Kriteriji za ocjenjivanje tokom praktične nastave također variraju u različitim administrativnim jedinicama. Dobar primjer ocjenjivanja tokom praktične nastave postoji u Bosansko-podrinjskom kantonu. Ovaj kanton ima novi Pravilnik o vrednovanju i ocjenjivanju učenika u stručnim školama, a njegova primjena je počela u školskoj godini 2021./2022.⁷⁶

76 Pravilnik o razvoju, vrednovanju i ocjenjivanju učenika/učenica u srednjim školama <http://mo.bpkg.gov.ba>

Ocjenjivanje, pored primijenjenog znanja, uključuje procjenu ključnih kompetencija učenika i praktične zadatke. Svaki učenik ima svoj dnevnik i dnevnik napretka u kojem mogu bilježiti svakodnevno iskustvo tokom svog rada u školskoj radionici ili poduzeću. Svaki zadatak procjenjuje školski koordinator ili mentor iz poduzeća, što uključuje i primjenu teoretskog znanja u praksi. Dnevnik napretka sadrži skup praktičnih zadataka učenika za određeni predmetni modul, samoprocjenu, proces izrade proizvoda, analizu iskustva i procjenu praktičnih vještina. Pravilnik je izrađen u okviru GLZ-ovog projekta Stručno obrazovanje u Bosansko-podrinjskom kantonu.

66

Model samoprocjene i eksterne procjene kvalitete na nivou škole je uveden u Bosni i Hercegovini u okviru EU projekta "Izrada Kvalifikacijskog okvira za cjeloživotno učenje u Bosni i Hercegovini". Međutim, projektni tim nije uspio saznati da li škole u različitim administrativnim jedinicama provode predloženi model. Pedagošk zavodi entiteta, kantona i BD BiH su odgovorni za osiguranje kvalitete u stručnom obrazovanju i obuci i uspostavljanje vršenja eksternog ocjenjivanja učenika stručnih škola. Osiguranje kvalitete u slučaju pružatelja obrazovnih usluga (samoprocjena) je još uvijek u ranoj fazi primjene i postoji mogućnost za poboljšanja i izgradnju kapaciteta.

Kvalitet učenja utemeljenog na radu je od ključnog značaja. Zastoj po pitanju provedbe Kvalifikacijskog okvira sprečava primjenu brojnih mehanizama osiguranja kvalitete koji su rezultat iste. Saradnja između škola i poduzeća je još jedna oblast koja zahtijeva poboljšanje. Obično je planiranje učenja utemeljenog na radu zajednička aktivnost školskih koordinatora i mentora iz poduzeća. Mada su izrađeni priručnici za praktičnu nastavu za koordinatore, poslodavci smatraju da su potrebna značajna poboljšanja po pitanju direktnog učešća u praktičnoj nastavi u poduzeću.⁷⁷ Jedan razlog može biti činjenica da školskim koordinatorima, nastavnicima i upravi škole⁷⁸ nedostaju nova znanje o tehnologijama i radnim procesima koji se koriste u poduzećima.

⁷⁷ Ograničeni kapaciteti školskih koordinatora za praktičnu nastavu u poduzeću: ograničen broj škola sa osobljem, nedostatak finansijske podrške, itd.

⁷⁸ Uključujući koordinatore za osiguranje kvalitete.

8 | ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Svrha ove studije je pružiti ažurne informacije o analizi stanja u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci, naslanjajući se na predhodnu studiju koju je proveo KEK-CDC i dati doprinos pri izradi projekta Jačanje sistema tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini² koji finansira Švicarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), a provodi GOPA, te identificirati stratešku orijentaciju i s tim povezane smjerove djelovanja.⁷⁹ Analize⁸⁰ su provedene u cilju procjene postojeće situacije sistema tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini i davanja ključnih preporuka koje će biti osnova za izradu projektnog dokumenta relevantnog za provedbenu fazu (2024. – 2028.).

67

8.1 ZAKLJUČCI

Bosna i Hercegovina ima izrazito **složenu strukturu upravljanja obrazovanjem** koja se sastoji od 14 institucija nadležnih za nadzor nad obrazovnim aktivnostima (13 ministarstava i državna obrazovna agencija), decentraliziranu u dva entiteta, Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine, koji imaju vlastita ministarstva obrazovanja. Federacija Bosne i Hercegovine se dalje sastoji od 10 kantona, a svaki od njih ima vlastito ministarstvo obrazovanja. Obrazovna pitanja u trećoj administrativnoj jedinici – Brčko distriktu BiH – su u nadležnosti posebnog Odjela za obrazovanje. Zbog tako složene administrativne strukture na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini upravljanje obrazovanjem je dovelo do postojanja **više od 70 dokumenata politika obrazovanja, uključujući okvirne zakone, strategije, zakonodavstvo i smjernice**. Iako je tokom proteklih 25 godina sistem tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini prošao kroz različite reforme i aktivnosti,

79 U skladu sa Strateškim okvirom za tehničko i stručno obrazovanje i obuku u Bosni i Hercegovini i njegovim Provedbenim planom (2021.-2030.).

80 Ova analiza se temelji na nalazima pregleda postojeće literature, konsultacijama sa i povratnim informacijama od interesnih strana, kao i prezentacija interesnih strana tokom terenskih posjeta u januaru i februaru 2024.

uključujući izradu i uspostavljanje zakonodavnog okvira i politika stručnog obrazovanja i obuke, izradu standarda zanimanja, kvalifikacija, modularnih nastavnih planova i programa, izradu Kvalifikacijskog okvira, uspostavljanje osiguranja kvalitete – zbog specifične upravljačke strukture, obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini se ne može posmatrati kao jedinstven sistem. Prikladnije je posmatrati sistem tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini kao mrežu različitih obrazovnih sistema u kontekstu jedinstvene države.

68

Na državnom nivou, Ministarstvo civilnih poslova BiH je odgovorno za cjelokupnu koordinaciju obrazovanja u Bosni i Hercegovini, uključujući i saradnju na međunarodnom planu.⁸¹ Zakonodavstvo u oblasti obrazovanja spada u nadležnost tri nivoa: državni nivo (okvirno zakonodavstvo) – **makro nivo**; entitetski nivo (FBiH i RS) – **mezo nivo 1**; i kantonalni nivo (uključujući BD BiH) – **mezo nivo 2**, zbog decentraliziranih sistema upravljanja. Okvirni zakon o stručnom obrazovanju i obuci regulira ulogu socijalnih partnera i potrebe i potražnju privrede, autonomiju stručnih škola kao odgovor na lokalne ekonomske potrebe, potencijal za saradnju između škola, uz istovremeno održavanje njihovog autonomnog zakonskog statusa, diverzifikaciju ponuda za obuku odraslih i potencijal za ostvarivanje prihoda od strane škola. Svaka od administrativnih jedinica je odgovorna za donošenje vlastitog zakonodavstva o obrazovanju i dopunskog finansijskog programa. Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje podržava provedbu obrazovnih politika. Pored toga, Konferencija ministara obrazovanja kao najviše savjetodavno tijelo pruža dijaloški okvir o obrazovnim pitanjima koja se odnose na cijelu zemlju i odluke koje donosi Vijeće ministara BiH. Deset pedagoških zavoda djeluju u oba entiteta, pružaju podršku i internu obuku nastavnika u školama. Inicijalno obrazovanje nastavnika osigurava osam javnih univerziteta te određeni broj privatnih. Svi gore navedeni primjeri "upravljanja stručnim obrazovanjem i obukom" sa sobom nose ogromne izazove za održiv rast i razvoj, poboljšanje zapošljivosti i efektivan i koordiniran odgovor institucija u sektoru tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke i sektoru zapošljavanja. Obrazovne reforme u Bosni i Hercegovini općenito napreduju sporo, , posebno kada se radi o pitanjima za koja su potrebni zajednički dogovori svih nadležnih obrazovnih vlasti u Bosni i Hercegovini. . To uključuje pitanja poput kvalifikacijskog okvira i osiguranje kvalitete, politike pristupa ključnim kompetencijama: poduzetnička, digitalna i zelene vještine.. Čak i nakon 16 godina od usvajanja Okvirnog zakona o stručnom obrazovanju i obuci , pojedine administrativne jedinice u Bosni

81 Uloga Ministarstva civilnih poslova BiH je pružanje podrške nadležnim obrazovnim vlastima pri radu na temama od zajedničkog interesa, što treba da dovede do izrade instrumenata podrške za cijelu zemlju.

i Hercegovini još uvijek nisu uspjele da prilagode svoje obrazovne zakone istom. . Slijedeći europske politike u stručnom obrazovanju, izrađen je strateški dokument "Poboljšanje kvaliteta i relevantnosti stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini u svjetlu zaključaka iz Rige – za period 2021.-2030." sa pet ciljeva za poboljšanje stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini što će ubrzati integraciju u evropsko područje stručnog obrazovanja i obuke i pristupanje zemlje Evropskoj uniji.

Izazovi pri unapređenju upravljanja tehničkim i stručnim obrazovanjem i obukom u Bosni i Hercegovini su:

- ④ Fragmentirano donošenje odluka i finansiranje,
- ④ Troškovna neefikasnost,
- ④ Nedostatak strukturiranog dijaloga u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci,
- ④ Izrada politika utemeljenih na dokazima – uključujući analizu potreba za vještinama i pametno prikupljanje podataka i praćenje,
- ④ Osiguranje kvalitete na svim nivoima i u svim fazama,
- ④ Nedostatak odgovora stručnog obrazovanja i obuke na Industriju 4.0.,
- ④ Slab socijalni dijalog,
- ④ Neučinkovito/nedovoljno institucijsko okruženje – iako je prisutno u entitetima i određenim kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine,
- ④ Nedostatak usklađenosti između politika upisa i potreba tržišta rada,
- ④ Provedba učenja utemeljenog na radu i dualnog tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke je još uvijek u ranoj fazi,
- ④ Nedostatak sveobuhvatnih propisa o učenju utemeljenom na radu/dualnom tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci,
- ④ Finansijski instrumenti kojima se podržava provedba učenja utemeljenog na radu/dualnog tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke.

Bez obzira na različite reforme tokom proteklih 25 godina još uvijek je pristina nedovoljan koordinacija svih odgovornih u sistemu tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke što usporava efektivne izrade politika.

8.2 PREPORUKE

Kao odgovor na gore navedene izazove, daju se slijedeće preporuke u cilju **podrške pametnom upravljanju tehničkim i stručnim obrazovanjem i obukom u Bosni i Hercegovini**.⁸²

Izrada politika utemeljenih na dokazima u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci

Kako bi se zadovoljile promjenjive potrebe tržišta rada i podržao ekonomski rast i razvoj, preporučuje se uvođenje izrade politika utemeljenih na dokazima sa fokusom na poboljšanje značaja, kvalitete i efektivnosti tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke. Ovaj pristup omogućava proces donošenja odluka na temelju informacija, kredibilnih podataka i analize prikupljanjem podataka o različitim sektorima, zanimanjima i ekonomskim trendovima u cilju utvrđivanja potrebnih vještina i kompetencija i njihovog unošenja u Registar kvalifikacija na transparentan način. Posebna pažnja se treba posvetiti izgradnji kapaciteta, uz jednako uvažavanje aktera koji su dio ponude i potražnje.

Promoviranje učešća interesnih strana

Preporučuje se pružanje podrške većem učešću udruženja poslodavaca, privrednih komora i drugih interesnih strana u izradi politika i programa u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci i poticanje saradnje između obrazovnih institucija i poduzeća u cilju zajedničke izrade odgovarajućih i efektivnih programa obuke.

Poboljšanje strukturiranog javno-privatnog dijaloga između obrazovnog sektora i poslovne zajednice u sektoru tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u cilju provođenja politika u praksi

Preporuka se fokusira na ulaganje napora u institucionalizaciju strukturiranog dijaloga na makro, mezo i mikro nivou u cilju omogućavanja i uspostavljanja načina saradnje između svih relevantnih interesnih strana (predstavljenih u Prilogu 1) i razvoja i provedbe kvalitetnog upravljanja tehničkim i stručnim obrazovanjem i obukom (uz jednak fokus na ponudu i potražnju).

Jačanje mehanizama osiguranja kvalitete

⁸² Nadogradnja najboljih međunarodnih praksi i relevantno znanje za uslove u Bosni i Hercegovini.

Preporuka se odnosi na primjenu i provedbu okvira osiguranja kvalitete za tehničko i stručno obrazovanje i obuku u skladu sa načelima EQAVET-a na svim nivoima i u svim fazama. Ova preporuka također uključuje jak sistem praćenja i evaluacije u svrhu praćenja provedbe i utjecaja politika i programa tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke prikupljanjem pametnih podataka u svrhu donošenja odluka na temelju informacija i identificiranja oblasti za poboljšanja.

Jačanje sistematskog pristupa provedbi učenja utemeljenog na radu/dualnog tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke u cijeloj zemlji

Preporuka se odnosi na poboljšanje propisa i javnih poticaja za promociju prilika za učenje utemeljeno na radu/dualno tehničko i stručno obrazovanje i obuku za učenike (i nastavnike), poticaja za mala i srednja poduzeća u svrhu njihovog aktivnog učešća. To također uključuje razvoj inovativnih finansijskih instrumenata.

Usklađivanje tehničkog i stručnog obrazovanja i obuke sa potrebama tržišta rada i tehnološkim trendovima relevantnim za Industriju 4.0

Ova preporuka se fokusira na redovno inoviranje nastavnih planova i programa u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci, u skladu sa promjenjivim tehnološkim trendovima i potrebama privrede, uključujući digitalnu i zelenu tranziciju. Posebnu pažnju treba posvetiti kontinuiranom profesionalnom razvoju nastavnika u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci, znanju o privredi (nove tehnologije) u kontekstu praktične nastave u poduzećima, kapacitetima za pružanje obrazovanja utemeljenog na kompetencijama i digitalnoj i zelenoj tranziciji u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci.

8.3 LISTA PRILOGA:

1. Mapiranje interesnih strana projekta²
2. Zakonodavni okvir za učenje utemeljeno na radu/dualno tehničko i stručno obrazovanje i obuku
3. Ključni projekti donatora u tehničkom i stručnom obrazovanju i obuci
4. Lista sastanaka i kontaktiranih interesnih strana
5. Radionica konsultacijskog planiranja Ministarstva civilnih poslova BiH

9 | REFERENCE

72

- Ademi, V. (2018.). *Internship Programmes: Report on Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Vijeće za regionalnu saradnju.
- Unija poslodavaca Republike Srpske (2023.). *Analiza podzakonskih akata vezanih za različite oblike učenja utemeljenog na radu u Republici Srpskoj (saradnja između poslodavaca i stručnih škola)*. Banja Luka: Unija poslodavaca Republike Srpske.
- Bejaković, P., Vehovec, M., & Mrnjavac, Z. (2016.). *The Implementation and the Problems of the Youth Guarantee Model in Croatia*
- Branković, N. (2022.). The apprenticeship system in Bosnia and Herzegovina: myth or reality? In: W. Bartlett & M. Uvalić (eds) *Towards Economic Inclusion in the Western Balkans* (s. 173-206). Springer.
- Boban, L., Malešević, M., & Jurčić, J. (2023.). *Guidelines for Students on the Recognition of Non-Formal Education and Informal Learning at the University of Mostar*. Sveučilište u Mostaru: Pressum
- Botrić, V. (2017.). *Youth Employment Initiative (YEI) in Croatia: In-depth Analysis*. Brisel: Evropski parlament.
- Cedefop (2015.). *CVET in Europe: The Way Ahead*. Solun: Cedefop.
- Cedefop (2021.). The role of WBL in VET and tertiary education: Evidence from the 2016 EU labour force survey. *Cedefop Research Paper, 80*. Solun: Cedefop.
- Vijeće ministara (2014a). *Principi i standardi u obrazovanju odraslih u Bosni i Hercegovini*. Službeni glasnik BiH, br. 39/14

Vijeće ministara (2014b). *Akcion plan za uspostavljanje i provedbu Kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2020.*, Službeni glasnik BiH, br. 28/15

Vijeće ministara (2021.). *Poboljšanje kvaliteta i relevantnosti stručnog obrazovanja i obuke u Bosni i Hercegovini u svjetlu zaključaka iz Rige – za period 2021.-2030.* Sarajevo: Ministarstvo civilnih poslova. www.mcp.gov.ba/departments/education/strategies.

Vijeće ministara, (2022.). *Informacije o obrazovnim statistikama.* Sarajevo: Ministarstvo civilnih poslova

Čurković, B. (2017.). *Popis i analiza postojećih strukovnih kvalifikacija u Bosni i Hercegovini.* Torino: ETF.

Direkcija za ekonomsko planiranje (2023.). *Program ekonomskih reformi Bosne i Hercegovine za period 2023.-2025.* Sarajevo: Direkcija za ekonomsko planiranje.

Efendić, A. (2021.). *How Migration, Human Capital and the Labour Market Interact in Bosnia and Herzegovina.* Torino: Torino: ETF.

ETF (2015.) *Young People not in Employment Education or Training (NEET): An Overview in ETF Partner Countries,* Torino: ETF.

ETF (2020.). *Bosnia and Herzegovina Education, Training and Employment Developments 2020.* Torino: ETF.

ETF (2021.). *National Qualifications Framework – Bosnia and Herzegovina.* Torino: ETF.

ETF (2022a). *Key Indicators on Education Skills and Employment 2022.* Torino: ETF.

ETF (2022b). *Torino Process 2022-2024: Towards Lifelong Learning.* Torino: ETF.

ETF (2022c). *Torino Process Reviews of Policies for Lifelong Learning.* Torino: ETF.

ETF (2023.). *Torino Process Monitoring Report 2023.* Torino: ETF.

Evropska komisija (2018.). *Traineeships under the Youth Guarantee: Experience from the Ground*. Luksemburg: Ured za publikacije Evropske unije.

Evropska komisija (2018.). *European Framework for Quality and Effective Apprenticeships*. Evropska komisija (2018/C 153/01)). EUR-Lex - 32018H0502(01) - EN - EUR-Lex (europa.eu)

Evropska komisija (2020a). *A Bridge to Jobs: Reinforcing the Youth Guarantee*. Evropska komisija (COM(2020) 277 final). EUR-Lex - 52020DC0277 - EN - EUR-Lex (europa.eu)

Evropska komisija (2020b). *An Economic and Investment Plan for the Western Balkans*. Brisel 06.10.2020., COM(2020) 641 final.

Evropska komisija (2020c). *Vocational Education and Training (VET) for Sustainable Competitiveness, Social Fairness and Resilience*. Brisel 01.07.2020, COM(2020) 123 final.

Evropska komisija (2020d). *Youth Guarantee Country by Country: Croatia*. Brisel: Generalna direkcija za zapošljavanje, socijalna pitanja i uključivanje.

Evropska komisija (2022a). *2022 Economic Reform Programmes of Albania, Montenegro, North Macedonia, Serbia, Turkey, Bosnia and Herzegovina and Kosovo*: The Commission's Overview & Country Assessments*. (Institutional Paper 180). Brisel: Evropska komisija, Generalna direkcija za ekonomska i finansijska pitanja.

Evropska komisija (2022b). *Bosnia and Herzegovina 2022 Report*. Brisel, 12.10.2022 SWD(2022) 336 final.

Vijeće EU (2012.). *The Validation of Non-Formal and Informal Learning* (2012/C 398/01). Službeni list Evropske unije, 22.12.2012., C398/1. EUR-Lex - 32012H1222(01) - EN - EUR-Lex (europa.eu)

Vijeće EU (2014.). *A Quality Framework for Traineeships*. Službeni list Evropske unije, 27.03.2014., C88/1. EUR-Lex - 32014H0327(01) - EN - EUR-Lex (europa.eu)

Vijeće EU (2018.). *A European Framework for Quality and Effective Apprenticeships*. Službeni list Evropske unije, 02.05.2018., C153/1.

- Vijeće EU (2020.). *Vocational Education and Training (VET) for Sustainable Competitiveness, Social Fairness and Resilience*. Službeni list Evropske unije, 02.12.2020., C417/1 <https://www.cedefop.europa.eu/en/content/council-recommendation>
- Vijeće EU (2021.). *A New European Agenda for Adult Learning 2021-2030* (2021/C 504/02). Službeni list Evropske unije, 14.12.2021 C504/9. EUR-Lex - 32021G1214(01) - EN - EUR-Lex (europa.eu)
- Eurydice (2023a). Adult education and training. In: *National Education Systems: Bosnia and Herzegovina*. Brisel: Evropska komisija.
- Eurydice (2023b). National reforms in vocational education and training and adult learning. In: *National Education Systems: Bosnia and Herzegovina*. Brisel: Evropska komisija.
- Fuller, A., Leonard, P., Unwin, L., & Davey, G. (2015.). *Does Apprenticeship Work for Adults? The Experiences of Adult Apprentices in England*, London: Nuffield Foundation.
- GIZ (2018.). *TVET Graduates in Bosnia and Herzegovina: Tracer Study Report 2018*. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.
- Grujić, G. (2021.). Dual education in the Republic of Serbia. *Chinese Business Review*, 20(4), 140-147.
- Guthrie, C., Santos, A. V. P. E., Henderson, K., Norfolk-Beadle, A., Fordham, E., & Baucal, A. (2022.). *OECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education: Bosnia and Herzegovina*. Pariz: OECD Publishing.
- Hadžimerović, A. I. (2018.). In search of identity: Adult education in Bosnia and Herzegovina between the socialist legacy and neoliberal tendencies. *Andragoška spoznanja*, 24(4): 37-52.
- Hadžimerović, A. I., Pfanzelt, A. & Pfanzelt, H. (2021.). *Study on Adult Learning and Education in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: DVV International
- Kovačević, A., Sperl, L., Marković, N., Savic, M., & Madacki, S. (2021.). *Dual Education in Bosnia and Herzegovina: Survey on Possibilities and Perspectives of Dual Education in Bosnia and Herzegovina in Attitudes of Companies*. Sarajevo: WUS.

McBride, V. (2019.). *Policies for Human Capital Development: Bosnia and Herzegovina*. ETF.

Neagu, G. (2022.). *The Youth Guarantee in Eastern Europe. A Systematic Review*. Paper presented at the 1st International Conference on Evaluating Challenges in the Implementation of EU Cohesion Policy, Coimbra, 2022.

OECD (2018.). Education and competencies in South East Europe. In: OECD, *Competitiveness in South East Europe 2018*. Pariz: OECD Publishing. <https://doi.org/doi:https://doi.org/10.1787/9789264298576-12-en>.

OECD (2019.). *PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed*. Pariz: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en>

OECD. (2021.). Education policy. In: OECD, *Competitiveness in South East Europe 2021*. Pariz: OECD Publishing. <https://doi.org/doi:https://doi.org/10.1787/dcbc2ea9-en>

Osnabrück Declaration (2020.). *Declaration on Vocational Education and Training as an Enabler of Recovery and Just Transitions to Digital and Green Economies*, Osnabrück, Njemačka, 2020.

Pilav-Velić, A., Jahić, H., Okičić, J., & Kokorović-Jukan, M. (2019.). The impact of formal and non-formal education on youth employability in Bosnia and Herzegovina. *Croatian Review of Economic, Business and Social Statistics*, 5(1), 55-66.

Poulsen, S. B., & Eberhardt, C. (2016.). *Approaching Apprenticeship Systems from a European Perspective*, (Wissenschaftliche Diskussionspapiere No. 171). Bonn: Bundesinstitut für Berufsbildung (BIBB).

Vijeće za regionalnu saradnju (2021.). *Study on Youth Employment in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Vijeće za regionalnu saradnju.

Vijeće za regionalnu saradnju (2023.). *European Pillar on Social Rights Report for Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Vijeće za regionalnu saradnju.

Riga Declaration (2015.). *Declaration of Ministers of EU Member States and Candidate Countries Competent for Vocational Education and Training on Medium-Term VET Deliverables in the EU for the Period 2015-2020*, Riga, Latvija, 2015.

Santos-Brien, R. (2018.) *Effective Outreach to NEETs: Experience From the Ground*, Brisel: Generalna direkcija za zapošljavanje, socijalna pitanja i uključenost.

Schmid, K. (2018.). *Manual for the Implementation of Various Formats of WBL*. Švicarska agencija za razvoj i saradnju.

Schmid, K., & Gruber, B. (2018.). *WBL and Cooperation between Schools and Companies in Bosnia and Herzegovina*. Institute for VET Research and Development in Economy (IBW).

Sweet, R. (2018.). *WBL: A Handbook for Policy Makers and Social Partners in ETF Partner Countries*. Torino: ETF.

Thomas, S., & Molz, A. (2020.). *Dual Education in Montenegro: Practical Training in Three-Year Educational Programmes*: Torino: ETF.

Tomić, D. (2014.). Trade unions in Bosnia and Herzegovina: Marginalised actors in the EU accession agenda-setting. In E. Stetter & C. Reuter (eds.) *The Social Dimension of EU Enlargement*, Brisel: Foundation for Progressive European Studies (s. 225-248).

Unija poslodavaca (2023.). *Analiza primjenjivih propisa u Republici Srpskoj na praktičnu nastavu i ferijalnu praksu učenika kod poslodavaca*. Banja Luka: Unija poslodavaca Republike Srpske.

Svjetska banka (2019.). *Enterprise Surveys: Bosnia and Herzegovina 2019 Country Profile*. Washington DC: Svjetska banka

